

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**AZƏRBAYCANIN İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİNİN TƏBİİ
POTENSİALI VƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB OLUNMASINDA
STİMULLAŞDIRICI VASİTƏLƏR**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Möhsünlü Rəfail Rasim

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

"AZƏRBAYCANIN İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİNİN
TƏBİİ POTENSİALI VƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB
OLUNMASINDA STİMULLAŞDIRICI VASİTƏLƏR"
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401-Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq Maliyyə və Valyuta Kredit Münasibətləri

Qrup: 876

Magistrant
Möhsünlü Rəfail Rasim
_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.e.d., prof. Kərimli İrşad Abdul oğlu
_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif
_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Rəfail Möhsunlu Rasim and içirəm ki, “Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərinin təbii potensialı və xarici investisiyaların cəlb olunmasında stimullaşdırıcı vasitələr” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN TƏBİİ POTENSİALİ MÖVZUSUNDA

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Hər hansı bir ölkənin və onun konkret ərazisinin bərpası və yenidən qurulması üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işinin məqsədi xüsusən işğaldan azad olunmuş ərazilərin təbii potensialını aşkara çıxarmaq üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsinin maliyyə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün metodoloji yanaşmalar və praktiki tövsiyələr hazırlamaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya tədqiqatı zamanı elmi abstraksiya, iqtisadi-statistik, trend təhlili, ekspert qiymətləndirməsi, formal məntiq, iqtisadi modelləşdirmə və variasiya kimi elmi metodlardan, eləcə də müqayisəli, sistemli yanaşma və sintez metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya hazırlanarkən informasiya bazası Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, beynəlxalq təşkilatların (Dünya Bankı, BVF, UNCTAD, OCES) məlumat və hesabatlarından, habelə iqtisadçı alimlərin elmi tədqiqatlarının nəticələrindən ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmasına mane olan nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, yetərli informasiyanın olmaması işin məhdudiyyəti sayıla bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işinin elmi yeniliyi müəllif tərəfindən irəli sürülən metodoloji və nəzəri müddəalar işğaldan azad olunmuş ərazilərin təbii potensialının qiymətləndirilməsi, innovativ inkişafı, investisiya siyasətini təmin etməyə imkan verən elmi və praktik tövsiyələri işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti Azərbaycanın Qarabağ regionunun bərpası üçün investisiya və innovasiya siyasətinin formalaşmasına dair nəzəri və metodoloji biliklərdən indiki mərhələdə və gələcəkdə istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: İşğaldan azad olunmuş ərazi, Qarabağ regionu, Investisiya, Xarici investisiya, innovasiya siyasəti

ON THE SUBJECT OF NATURAL POTENTIAL OF THE OCCUPIED TERRITORIES

SUMMARY

The actuality of the subject: Attracting foreign investment is of particular importance for the restoration and reconstruction of any country and its specific territory.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the dissertation is to develop methodological approaches and practical recommendations for improving the financial mechanisms for attracting foreign investment, especially to reveal the natural potential of the liberated territories.

Used research methods: Scientific methods such as scientific abstraction, economic-statistical, trend analysis, expert assessment, formal logic, economic modeling and variation, as well as comparative, systematic approach and synthesis method were used during the dissertation research.

The information base of the research: The database consists of information and reports of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, the Ministry of Economy, international organizations (World Bank, IMF, UNCTAD, OCES), as well as the results of scientific research of economists.

Restrictions of research: Theoretical and methodological shortcomings that hinder the implementation of the research, lack of sufficient information base, etc.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the research is the methodological and theoretical provisions put forward by the author, the assessment of the natural potential of the liberated territories, the development of scientific and practical recommendations that allow to ensure innovative development, investment policy.

Scientific-practical significance of results: Areas where the results can be used: Theoretical and practical significance of the research Theoretical and methodological knowledge on the formation of investment and innovation policy for the restoration of the Karabakh region of Azerbaijan can be used at the present stage and in the future.

Keywords: Liberated territory, Karabakh region, Investment, Foreign investment, innovation policy

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ATƏT	Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
ABAD	Ailə Biznesinə Asan Dəstək
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
BMQT	Birləşmiş Millətlər Qaçqınlar Təşkilatı
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BMTİP	Birləşmiş Millətlərin Təşkilatının İnkişaf Proqramı
BXİ	Birbaşa xarici investisiyalar
DOST	Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi
FDI	İnvestisiya Güvən İndeksi
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
EU	Avropa İttifaqı
ETT	Elmi Texniki Tərəqqi
KOS	Kiçik Orta Sahibkarlıq
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
USAID	Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
OCES	Department of Ocean Science

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. XARİCİ İNVESTİSİYA VƏ ONDAN İSTİFADƏNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Xarici investisiyanın mahiyyəti və onların formalaşmasına dair nəzəriyyələr	12
1.2. Xarici investisiyanın cəlb edilməsində stimullaşdırma mexanizmindən istifadənin xüsusiyyətləri	19
1.3. Xarici investisiyanın cəlb edilməsində dünya təcrübəsi və Qarabağ regionunun dirçəldilməsində onlardan istifadə imkanları.....	26
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLƏN QARABAĞ REGIONUNUN DİRÇƏLDİLMƏSİNƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB OLUNMASININ STİMULLAŞDIRICI VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	35
2.1. Azərbaycanın digər bölgələrində xarici investisiyalardan istifadənin səmərəli yolları.....	35
2.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə xarici investisiya yatırımının mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	41
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ İNVESTORLARIN CƏLB OLUNMASI.....	45
3.1. Qarabağ bölgəsində xarici investisiyalardan istifadənin prioritetləri	45
3.2. Qarabağ iqtisadiyyatında birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi imkanlarının artması.....	50
3.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə xarici investisiyaların cəlb olunmasının perspektiv inkişafı	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	67
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	70
ƏLAVƏLƏR.....	75
Cədvəllərin siyahısı	77
Qrafiklərin siyahısı	77
Sxemlərin siyahısı	77
Şəkillərin siyahısı	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Dünyanın hər bir ölkəsinin iqtisadi inkişaf ehtiyacları kapital qoyuluşunun miqyasını daha da ləngidir. İqtisadi proseslərin qloballaşması iqtisadiyyatda dərin struktur dəyişikliklərinə ehtiyac yaradır və bu dəyişikliklərin dinamikası iqtisadi artım tempi ilə müəyyən edilir ki, bu da irimiqyaslı investisiya yatırımları şəraitində əldə edilə bilər. Beynəlxalq kapital axınlarının miqyasının, dinamikasının və coğrafiyasının tədqiqi belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, xarici investisiyaların qabaqlayıcı artımı (ÜDM və xarici ticarətin artımı ilə müqayisədə) dünyanın əksər ölkələri üçün daha çox xarakterik olur.

Ölkənin inkişaf dərəcəsi onun xarici kapital üçün cəlbediciliyinin mühüm göstəricilərindən biridir. Hazırda dünya iqtisadiyyatının və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafında xarici investisiyaların cəlb edilməsi reallığa çevrilmişdir. Ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin güclənməsi istehsalın səmərəliliyinin artmasına, istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artmasına, istehsal xərclərinin azalmasına kömək edir. Dünyanın demək olar ki, heç bir ölkə xarici investisiya cəlb etmədən səmərəli inkişaf edə bilməz.

İndiki mərhələdə ölkə iqtisadiyyatının yenidən qurulması və modernləşməsinin prioritet istiqamətlərindən biri iqtisadi artıma xarici maliyyə üzrə resursların cəlb olunması və bu prosesin stimullaşdırma əsasında, xüsusilə maliyyə mexanizmlərindən istifadə etməklə təşkilidir. Eyni zamanda, ölkə daxilində maliyyə resurslarının kifayət qədər olmaması, xarici kapitalın sahibləri üçün öz kapitalını artırmaq istəyi də maliyyə resurslarının hərəkətini stimullaşdıran amillərdəndir. Məqsəd beynəlxalq maliyyəyə aid resursların bir ölkədən başqasına axın etməsi zamanı ölkəndə iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaqdan ötrü müasir maliyyə mexanizmlərindən istifadə etməkdir. Beynəlxalq maliyyə resursları əsasında xarici kapitalın cəlb edilməsinin nəzəri və praktiki xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi Azərbaycanın iqtisadiyyatından ötrü səmərəli olar. İEÖ-in uzunmüddətli maliyyəyə aid resurslarını cəlb etmək praktikasında müsbət təcrübənin olması bu mövzunu daha da aktual edir. Bu proseslər, onların həyata keçirilməsi prinsiplərinin

öyrənilməsi Azərbaycanın mövcud reallığı üçün onlardan istifadə potensialının müəyyənləşdirilməsi məqsədini özündə ehtiva edir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilər böyük iqtisadi potensiala malikdir. Bu torpaqlar kənd təsərrüfatının inkişafı üçün vacibdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizin mövcud potensialı, xammal və təbii sərvətlərin və məhsuldar torpaqların həcmi nəzərə alınmaqla, bərpa mərhələsindən qısa müddət sonra bu rayonlarda istehsalın 8 dəfəyə qədər artacağı proqnozlaşdırılır. İşğaldan azad edilmiş ərazilər böyük iqtisadi potensiala və təbii sərvətlərə malikdir. Bu, sözügedən sahələrə yerli və xarici sərmayələri cəlb etmək, həmçinin əhali üçün məşğulluğun təmin olunması cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin yüksək iqtisadi potensialı bütün dünyada tanınır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dünyanın bir çox iqtisadi məktəbləri və onların nümayəndələri tədqiq olunan mövzu ilə bağlı öz fikir və mülahizələrini bildirmişlər. A. Smit, C.S. Mill, C.M.Keyns, F.Makslup, XX əsrin alimlərindən P.Kruqman, R.Lukas, E.J. Dollan, Q.Menkiv, P.Samuelson, İ.Fişer, C.Hiks, F.Modillian və başqaları öz tədqiqatlarında ölkənin iqtisadi həyatına xarici kapitalı cəlb etmənin müxtəlif parametrlərini göstərmişlər.

Azərbaycanlı iqtisadçılar Z.A. Səmədzadə, A.C. Muradov, F.F. Mustafayev, A.A. Ələkbərov, A.İ.Kərimli, D.A.Bağirov, V.M.Vəliyev, M.M.Bağirov, N.N.Xudiyev, Z.F.Məmmədov, və başqaları tədqiq olunan problemlə bağlı mühüm sualları əks etdirmişlər. Alimlərə problemin müasir reallıqlar və onun özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə müasir dövrümüzdə və Azərbaycan iqtisadi həyatına beynəlxalq maliyyə resurslarını cəlb etmə imkanları və stimullaşdırıcı vasitələrin uyğun öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirmək tövsiyə olunur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi xüsusən işğaldan azad olunmuş ərazilərin təbii potensialını aşkara çıxarmaq üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsinin maliyyə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün metodoloji yanaşmalar və praktiki tövsiyələr hazırlamaqdır. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

1. Xarici investisiyanın cəlb edilməsində dünya təcrübəsi və Qarabağ regionunun dirçəldilməsində onlardan istifadə imkanları müəyyənləşdirmək;
2. Ölkənin digər bölgələrində xarici investisiyalardan istifadənin səmərəliliyini aydınlaşdırmaq;
3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə xarici investisiya yatırımının mövcud vəziyyətinin təhlilini aparmaq;
4. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə xarici investisiyaların cəlb olunmasının perspektiv inkişafını aydınlaşdırmaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işinin predmeti müasir Azərbaycanın milli iqtisadiyyatında maliyyə resurslarının Qarabağ regionuna cəlb edilməsinin maliyyə mexanizmləri və onların təkmilləşdirilməsinin elmi-praktik problemlərinin məcmusudur. Tədqiqatın obyektini işğaldan azad olunmuş ərazilər təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya tədqiqatı zamanı elmi abstraksiya, iqtisadi-statistik, trend təhlili, ekspert qiymətləndirməsi, formal məntiq, iqtisadi modelləşdirmə və variasiya kimi elmi metodlardan, eləcə də müqayisəli, sistemli yanaşma və sintez metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya hazırlanarkən informasiya bazası Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, beynəlxalq təşkilatların (Dünya Bankı, BVF, UNCTAD, OCES) məlumat və hesabatlarından, habelə iqtisadçı alimlərin elmi tədqiqatlarının nəticələrindən ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmasına mane olan nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, yetərli informasiyanın olmaması işin məhdudiyyəti sayıla bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işinin elmi yeniliyi müəllif tərəfindən irəli sürülən metodoloji və nəzəri müddəalar işğaldan azad olunmuş ərazilərin təbii potensialının qiymətləndirilməsi, innovativ inkişafı, investisiya siyasətini təmin etməyə imkan verən elmi və praktik tövsiyələri işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti Azərbaycanın Qarabağ regionunun bərpası üçün investisiya və innovasiya siyasətinin formalaşmasına dair nəzəri və metodoloji biliklərdən indiki mərhələdə və gələcəkdə istifadə edilə bilər. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti maliyyə-investisiya siyasətinin prioritet istiqamətlərinin işlənilib hazırlanması, xarici investorlarla sahibkarlığın inkişafına təkan verən problemlərin həlli, habelə dövlət orqanlarının nəticələrindən və tövsiyələrindən geniş istifadə olunması ilə bağlıdır. İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nəticələri və tövsiyələri məşğulluğun tənzimlənməsi sahəsində dövlət siyasətinin istiqamətlərini müəyyən etmək, belə tənzimləmənin effektiv sistemini hazırlamaq, regional əmək sahəsində vəziyyəti proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək üçün istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. XARİCİ İNVESTİSİYA VƏ ONDAN İSTİFADƏNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Xarici investisiyanın mahiyyəti və onların formalaşmasına dair nəzəriyyələr

Milli iqtisadiyyat üzrə strukturun yenidən qurulması, texniki tərəqqinin təmin edilməsi, əhalinin məşğulluq və gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsi və s. investisiya prosesində belə məsələlər öz həllini tapır. İntestisiya kapitalın toplanmasına gətirib çıxarır ki, bu da istehsal gücünü artırmaqla ölkənin istehsal potensialını artırır. Həmçinin, makroiqtisadi nöqtəyi-nəzərdən investisiyalar ölkədə xərclərin əhəmiyyətli və dəyişkən hissəsini təşkil edir və onların azalması və ya artması ölkədə əmtəə və xidmətlərin istehsalı üzrə həcmi və məşğulluğda səviyyəni müəyyən edir ki, bu da ciddi təsir göstərir.

“İntestisiya” anlayışı üzrə fərqli yanaşmalar vardır. Bu fərq ondan irəli gəlir ki, bu anlayış müxtəlif səviyyələrdə fərqli mənalar daşıyır. Beləliklə, mikroiqtisadi və makroiqtisadi səviyyələr üzrə “İntestisiya” anlayışına müxtəlif yollarla yanaşılır. Makroiqtisadi səviyyə üzrə hazırki kapital qoyuluşları onu yeni olaraq bölüşdürməyə gətirib çıxarır ki, bu da ölkədə investisiyaların ümumi həcmi dəyişmir. Bu halda, əgər alıcı onu investisiya hesab edirsə, mövcud kapitalın əldə edilməsi makroiqtisadi səviyyədə ümumi investisiyaya daxil edilmir. Həmçinin “İntestisiya” anlayışının əhatə dairəsi investisiya uçotu ilə bağlı problemlərdən asılı olaraq fərqlənir. Həmin cəhətdən, ilkin olaraq, mikroiqtisadi səviyyə üzrə “İntestisiya” anlayışında mahiyyət aydınlaşacaq, daha sonra bu konsepsiyaya makroiqtisadi səviyyə üzrə yanaşma müəyyən ediləcək. İntestisiyalar iqtisadi sistem üzrə fəaliyyətdə olan kapitalda həcmi artırmaqdan, yəni istehsal resurslarının təklifinin artırılmasından ibarətdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən investisiyalar üzrə kapitalı yaratmaqla bağlıdır və “İntestisiya” anlayışı ilə yanaşı, investisiya məsələlərinin tədqiqi baxımından “kapital” anlayışının dəqiq müəyyənləşdirilməsi vacibdir (Əhmədov B.S. 2011: s.70).

İstənilən dövrdə iqtisadiyyatda istehsal olunan məhsulun bir hissəsinin dəyərində yeni strukturlar, yeni davamlı tədarüklər və inventar dəyişiklikləri şəklində investisiya qoyuluşudur. İntestisiya gələcək istehlakı artırmaq üçün cari istehlakı cilovlamalıdır. Xərclərin investisiya hesab edilməsi üçün o, yeni kapital əmtəəsinin təmin edilməsinə və ya istehsal gücünün artırılmasına yönəldilməlidir. Kapital ehtiyatlarının dəyişməsi xalis investisiyadır. Necə ki, xalis investisiya müsbət ola bilər, mənfi də ola bilər. Müsbət xalis investisiya genişlənmə sərmayəsi adlanır. İntestisiya xərclərinin bir hissəsi mövcud kapital fondunun köhnəlməsini və ya texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş əsas vəsaitlərin köhnəlməsini aradan qaldırmaqdır. Belə investisiyalar bərpa olunan investisiyalardır və bu xərclər həm də istehsal gücünün xalis artmasına səbəb olur. Bərpa olunan investisiyaların və xalis investisiyaların cəmi ümumi investisiyalar kimi müəyyən edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yerli və xarici kapital qoyuluşları həyata keçirilmə formasından asılı olaraq iki növ ola bilər. Beləliklə, investisiyanın qoyulduğu daşınar qiymətlər yaxud maddi dəyərlər ya ilk dəfə təmin edilir, ya da artıq mövcud olur. Yerli və ya xarici investor tərəfindən bir ölkədə fabrik tikilməsi və ya yeni buraxılmış pay sənədinin alınması birinci, əvvəllər tikilmiş fabrikin alınması və ya predmeti olan daşınar əmlaka mülkiyyət hüququnun əldə edilməsidir. Əvvəllər yaradılmış fabrikin xarici investor tərəfindən alınması, təmiri və ya genişləndirilməsi nəzərdə tutula bilər. Lakin mövcud fabrik, bina və ya obyektin alınması fərdi investisiya olsa da, makroiqtisadi baxımdan investisiya sayılmır. Bunun səbəbi, əməliyyat yeniləşdirmə və genişləndirmə üçün investisiya deyilsə, sadəcə olaraq mövcud obyektə əvəz edir, yəni istehsal gücünü artırmır. Satınalmanın iqtisadi məna üzrə investisiya hesab edilməsi bu investisiyaların maliyyə investisiyaları olmasını göstərir. Burada heç bir əlavə dəyər yaratmadığı kimi, fərqlər yalnız əlində olan aktivin formasını dəyişir (Sabiroğlu N. 2006: s.13-14).

Keyns nəzəriyyəsində “investisiya” anlayışından geniş istifadə olunur. Bu onunla bağlıdır ki, Keyns nəzəriyyəsi “tələb” nəzəriyyəsidir və investisiya xərcləri tələbin ən dəyişkən komponenti hesab olunur. Xarici investisiya anlayışının müəyyənləşdirilməsi məsələsi XX əsrin əvvəllərində aktuallaşmışdır. L.Y. Eventova

öz əsərində “xarici kapital” anlayışı ilə yanaşı xarici investisiya anlayışından da istifadə etmişdir. Zaman keçdikcə xarici investisiya anlayışı bir sıra dəyişikliklərə məruz qalmış və dəqiqləşdirilməyə başlanmışdır. Y.A. Korçagin və I.P. Maliçenkoya görə “investisiyalar gələcəkdə gəlir və başqa strukturlar (sosial, təhsil, infrastruktur və s.) əldə etməkdən ötrü maliyyə və iqtisadi resurslara dayanan uzunmüddətli investisiyalardır”. Bu arqumentlə razılaşmaq çətindir, çünki investisiya qoyuluşunun müddəti həmişə fərdi olur və onu əvvəlcədən müəyyən etmək qanunsuzdur. Müəlliflər daha sonra iddia edirlər ki, investisiya qoyuluşunun məqsədi həmişə mənfəət əldə etmək deyil, onu sosial və təhsil faydaları ilə əlaqələndirir. Bununla belə, bu, qeyri-mümkündür, çünki investisiyalar sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir və bu, öz növbəsində, sistemli gəlir əldə etməyi nəzərdə tutur.

İqonina L.L. xarici investisiya haqqında dediklərinə diqqət etsək, “kapital üzrə dəyərləri artırmaq və gəlir yaratmaqdan ötrü investisiyalarda resursların investisiya qoyuluşları şəklində olmasının dinamik prosesini” kimi başa düşülür. Müəllif öz tərifində xarici kapitalı konkret terminlərlə əlaqələndirmir, investisiyanın məqsədinin mənfəət əldə etmək olduğunu, yəni, çəkilməmiş xərclərin qaytarılması kimi anlaşılar. Mənfəət olmadıqda investisiya fəaliyyəti üçün motivasiya yoxdur, ona görə də investisiya gələcəkdə mənfəət əldə etmək əsasında xarici investorlar tərəfindən kapital qoyuluşudur. Kapital nədir? Bu, “mənfəətləri qazanmaqdan ötrü istifadə edilən mal və əmlakın, aktivlərin məcmusu hesab olunur”. Lakin hərəkət olmadan kapital yığılmaya çevrilir və yığım investisiya kimi çıxış edə bilməz. Beləliklə, investisiyalardan danışarkən aydınlaşdırmaq lazımdır ki, onlar təkcə ölkədən ölkəyə göndərilən kapital deyil. N.N. Livintseva və G.M. Kostyuninaya görə, investisiyalar “müəyyən formada dividendlər gətirən, məbləği eyni olmayan və alınan mənfəətin miqdarından asılı olan” məhsuldar kapitalı təmsil edir. Məhsuldar kapital “dəyərlərin artması səbəbilə təkrar istehsalın yaxud kapitalın istehsal edilməsi proseslərinə” yönəlmişdir. Bu o deməkdir ki, məhsuldar kapital kapitaldan fərqli olaraq hərəkətdədir. Bu, birbaşa qazanc əldə etməklə bağlıdır. Kreditlər investisiya kimi çıxış edə bilməz.

Kreditin investisiyadan əsas fərqi ondan ibarətdir ki, sərmayə sabah qazanc əldə etmək üçün bu gün müəyyən bir sənayeyə sərmayə qoymaq prosesidir. Mənfəətin miqdarı investisiya qoyulan sənayenin səmərəliliyindən asılı olacaq. Kredit bizim verdiyimiz kreditin faizindən gəlir əldə etmək vasitəsidir. Uğur və inkişafdan gəlirin miqdarının artdığı və ya əksinə prosesin iştirakçısına çevrilmirik. Özündə investisiya məhsuldar kapitaldır. Ancaq investisiya kimi yalnız kapital çıxış edə bilərmi? İnterestiyalar tək-cə birbaşa kapital qoyuluşu şəklində deyil, həm də pul dəyərində malik olan əqli və mülkiyyət hüquqları şəklində ola bilər. Hətta K.Marks iddia edirdi ki, “burada müəyyənləşdirilən məbləğ müstəqil ifadə olaraq götürülən pul - onun pul və ya əmtəə kimi faktiki uyğun olmasına baxmayaraq, kapitalist istehsalın əsasında kapital olar” Həqiqətən, məsələn, bir səhmdar müəyyən bir əmlak və ya digər səhmdarların razılığı ilə sonradan pul dəyərini alan bir fikir verərsə, məsələnin mahiyyəti dəyişməyəcək. A.G. Boqatirevə görə xarici sərmayə bir dövlətdən ixrac edilən və digər dövlətin ərazisindəki müəssisəyə (və ya biznesə) qoyulan xarici kapital, habelə müəyyən növ və formalarda olan əmlakdır (Mazyp E.A. 2009).

İnvestor o zaman investor olur ki, kapitalı onun üçün gəlir əldə etmək vasitəsi kimi, Karl Marksın dili ilə desək, izafi dəyər ayırsın. N.G. Doronina bu tərifə də qazanc əldə etməklə əlaqələndirir: “İnterestiyaya anlayışı pulun qiymətli kağızlara yerləşdirildiyi zaman maliyyə əməliyyatlarına, eləcə də bir şəxsin mənfəət əldə etmək məqsədi ilə törətdiyi müəyyən hərəkətlərə və risklə əlaqəli ola bilər. Xarici müəlliflərin investisiya anlayışının şərhinə öz baxışları var. Amerikalı iqtisadçı U.Şarp investisiya anlayışını “gələcək üzrə böyük məbləğ kimi pul əldə etməkdən ötrü günümüzdə pulla ayrılan” prosesi kimi müəyyən edir. Müəllif sərmayənin məqsədini düzgün müəyyənləşdirir - qazanc əldə etmək. Amma ümumilikdə bu tərif çox geniş deyil. Amerikalı iqtisadçı D.Keynsə görə, əmanətlər və investisiyalar “bərabərlik təşkil etməlidir, ona görə ki onların hər biri gəlir üzrə istehlakın artıq olmasına bərabər olur”. Bu mövqə ilə razılaşmaq olmaz, çünki bütün əmanətlər investisiyaya çevrilmir. Yığılmış vəsaitlər əmanətdir, lakin sahibi üçün hərəkətsiz qalaraq investisiyaya çevrilmir. Eyni zamanda, əmanətlər investisiyalardan əvvəl

gəlir, çünki onların mənbəyidir. İnvestisiyalar birbaşa kapitalın artırılmasına yönəlmiş, dinamik transformasiyada olan əmanətlərə çevrilir.

İnvestisiya dəyəri saxlamaq və ya artırmaq, müsbət gəlir əldə etmək məqsədi ilə hər hansı alətə investisiyadır. Vurğulamaq olar ki, sərbəst nağd pul investisiya sayılmır, çünki inflyasiya nəticəsində nağd pulun dəyərində azalma ola bilər və onlar gəlir gətirmir. Bu mənada pul vəsaitləri mənfəət və ya sosial fayda əldə etmək məqsədilə fərqli obyekt və alətlərə yatırıldıqda investisiyaya çevrilir. Ümumiyyətlə, mikroiqtsadi cəhətdən investisiya cari istehlak ilə deyil, gələcək istehlak ilə əlaqədar məqsədlərə çatmaq vasitəsidir və onu aşağıdakı növlərə bölmək olar (Кадочников С.М. 2002: с.15):

- avadanlıq, maşın, bina və infrastruktur daxil olmaqla fiziki kapitalla investisiyalar;
- insan kapitalı üzrə, həmçinin təhsil üzrə investisiyalar;
- texnologiyaya, həmçinin tədqiqata və inkişafa investisiyalar;
- maliyyə üzrə aktivlərə investisiyalar, həmçinin səhmlər, istiqrazlar və başqa maliyyə alətlərinin alınması.

Fiziki kapital üzrə qoyulan investisiyalar real investisiyalar, maliyyə aktivləri üzrə qoyulan investisiya isə maliyyə investisiyası adlanır. Yəni, real investisiyalar torpaq, avadanlıq və fabrik kimi maddi aktivlərə qoyulan investisiyalar şəklində olur, maliyyə investisiyaları isə adi səhmlər və istiqrazlar kimi kağız üzərində yazılı müqavilələrdir. Əsas fondları yaratmağa və təkrar istehsalə, həmçinin maddi istehsal üzrə başqa formaların inkişafına investisiyalar kapital qoyuluşu formasında reallaşdırılır. Kapital qoyuluşu real investisiyaların əksəriyyətini təşkil edir. Tikinti-quraşdırma işlərinə kapital qoyuluşları, əsas vəsaitlərə aid müxtəlif maşın və avadanlıqların, alət və inventarların alınması, kəşfiyyat işləri, tikinti layihələrinin layihələndirilməsi ilə bağlı gələcək tikintinin axtarışı və əsaslandırılması, tikinti üçün torpaq sahəsinin ayrılması, tikinti şirkəti üçün kadr hazırlığı və onun qalxanın saxlanması xərcləri daxildir. İbtidai iqtisadiyyatlara qoyulan investisiyaların əsas hissəsi real investisiyaların, inkişaf etmiş iqtisadiyyata malik ölkələrdə isə maliyyə investisiyalarına düşür (Шарп У., Александер Г., Бейли Д. 2003: с.1).

Konseptuallıq təşkil edən, sistemli metodoloji yanaşmalar olmadan, bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasında investisiyalar üzrə proseslərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan investisiyaların cəlb edilməsi və səmərəli istifadəsi probleminin həlli mümkün deyil. Dövlətin investisiya siyasətinin və investisiya strategiyasının perspektivli nəzəri müddəalarının və elmi əsaslandırılmış metodologiyalarının işlənilib hazır edilməsi, uyğun investisiyaya aid mühitin formalaşdırılması ölkə üzrə inkişafın iqtisadi əsaslarında möhkəmlənmədən ötrü ilk şərtlərin yaradılması üçün zəruri şərtədir. Bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatında və onun fərqli sahələri üzrə investisiya proseslərinin idarə edilməsi onların strukturunun və inkişaf dinamikasının dəyişməsinə təsir edən amillərin hərtərəfli öyrənilməsinə tələb edir. Investisiya idarəetmədə qərarların formalaşması istiqamətində təsir göstərən makroiqtisadi şəraiti öyrənmək lazımdır.

İqtisadiyyat üzrə dərin və sərfəli dəyişikliklərin ancaq yeni investisiya idarəetmə mexanizmləri üzrə formalaşdırılma və fəal istifadəsi ilə mümkündür. Dövlət investisiya siyasətinin formalaşdırılması üçün elmi əsaslandırılmış prinsiplər işlənib hazırlanmalıdır. Təsərrüfatda subyektlərin investisiya üzrə siyasətini formalaşdırmaq prinsipləri investisiya prosesinin idarə olunması metodologiyası üzrə ən əsas komponentlərindəndir. Həmin prinsiplər yaradıcılıq ilə tətbiqi ümumi respublikanın və onun regionlarının, bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafı üzrə məqsədli proqramların maliyyələşdirilməsi üçün investisiyaların seçilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə töhfə verməlidir.

İnvestisiyanın daha bir neçə tərifinə diqqət edə bilərik. “İnvestisiya gəlir və ya mənfəət əldə etmək üçün pul qoyuluşudur. I. Bernard və J. Colminin izahlı lüğəti investisiyanın oxşar tərifini daha yığcam olaraq vermişdir. Onların fikrinə görə investisiya “istehsal üzrə vasitələrin əldə olunması” deməkdir. Onların fikrinə görə, “investisiyalar daha geniş mənə olaraq gəlir əldə etməkdən ötrü kapitalı əldə etməkdir”. Ümumi iş formasında bunlar qiymətli kağızlara investisiyalardır: sonuncu tərif kapital (real) investisiyalar və maliyyə qoyuluşları arasında mühüm xətt çəkir. Real investisiyalarda son nəticə olaraq yeni istehsala aid vasitələrin

istifadə edilməsinə gətirirsə, maliyyə qoyuluşları mövcud əmlakın sahibinin dəyişməsinə səbəb olur (Vəliməmmədov M.Ş. 2017: s.26).

Xarici sərmayələrin cəlb edilməsi üzrə dünya təcrübəsi göstərir ki, bu sahədə dövlət siyasəti ilk növbədə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və istifadəsi qaydasını, xarici investisiyalar sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinə cavabdeh olan dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətini tənzimləməyə yönəldilməlidir. Dövlət siyasətinin yuxarıda göstərilən istiqamətlərinin həyata keçirilməsi dövlətdə əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasını təmin edəcəkdir. Qeyd edək ki, elmi, tədris, metodik, istinad ədəbiyyatının və mövcud qanunvericilik normalarının təhlili göstərir ki, bu gün bu fenomenin tərifinə vahid yanaşma yoxdur. Bu, hüquq-mühafizə orqanlarında müəyyən çətinliklərə gətirib çıxarır, çünki hamıya məlumdur ki, bir konsepsiya bir fenomeni əks etdirməlidir. Bu baxımdan müasir şəraitdə “xarici investisiya” anlayışının nəzəri təhlili çox aktualdır. Görünür, mövcud qanunvericilikdə “xarici investisiya” anlayışının məzmununun müəyyənləşdirilməsinə vahid yanaşmanın işlənilib hazırlanması və konsolidasiyası təkcə sırf nəzəri deyil, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir, çünki onun konsolidasiyası imkan verəcək (Бодунов Е.Р. 2012: с.70):

- birincisi, təkmilləşdirməyə dövlət idarəetmə subyektlərinin xarici investisiyalar sahəsində hüquq mühafizə fəaliyyəti, çünki qanunvericilikdə bu anlayışın müəyyənləşdirilməsinə vahid yanaşmanın olmaması ona gətirib çıxarır ki, xarici investisiyalar sahəsində dövlət idarəçiliyinin müxtəlif subyektləri müxtəlif yanaşmalardan istifadə edirlər;

- ikincisi, səlahiyyətli səlahiyyət subyektləri tərəfindən inzibati mülahizələrdən istifadə imkanlarının azaldılması, bu da öz növbəsində həm xarici investorların, həm də vətəndaşların qanunla müəyyən edilmiş hüquqlarının həyata keçirilməsini daha dolğun şəkildə təmin etməyə imkan verəcək;

- və nəhayət, belə bir konsepsiyanın mövcudluğu dövlət idarəçiliyinin bu sahəsinin hərtərəfli hüquqi tənzimlənməsini təmin edəcəkdir.

1.2. Xarici investisiyanın cəlb edilməsində stimullaşdırma mexanizmindən istifadənin xüsusiyyətləri

Xarici sərmayənin bir növü olan birbaşa xarici investisiyalar, investisiyalarını ölkə hüdudlarından kənara yaymaq üçün öz qərargahından başqa ölkələrdə istehsal müəssisəsi quran, mövcud istehsal müəssisələrini satın alan və ya bir müəssisəyə çevirən şirkət kimi ifadə edilə bilər. Bu investisiyalar daha çox transmilli şirkətlər tərəfindən həyata keçirilən beynəlxalq kapital axını kimi görülür. Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF, 1993) tərəfindən müəyyən edildiyi kimi, bu, iqtisadiyyatın rezidentləri tərəfindən digər ölkələrlə uzunmüddətli əlaqələr qurmaq üçün qoyulan beynəlxalq investisiyadır. Birbaşa xarici investisiyaların portfel investisiyalarından fərqi ondan ibarətdir ki, onlar kapital bazarlarında maliyyə alətlərinin transferi şəklində deyil, birbaşa şirkətlərin yaradılması və ya köçürülməsi formasında baş verir. Bundan əlavə, birbaşa xarici investisiyalar daha çox transmilli şirkətlər, portfel investisiyaları isə fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Kreditlər, pul vəsaitləri və depozitlər birbaşa xarici investisiyaları və portfel investisiyalarından başqa digər xarici investisiyaları təşkil edir. Investisiya məqsədinə görə 3 növə malik olan birbaşa xarici investisiyalardan birincisi şaquli və ya bazar axtaran birbaşa xarici sərmayədir və belə investisiyalarda investorun məqsədi yerli bazara xidmət etməkdir. Bazar ölçüsü və bazar artımı bu investisiyalarda mühüm müəyyənedici amillərdir. Birbaşa xarici sərmayənin ikinci növü aktiv və ya resurs axtaran investisiya olsa da, bu investisiya növündə investor firma öz ölkəsində mövcud olmayan xammal, təbii ehtiyatlar və ya aşağı əmək məsrəflərindən faydalanmağa çalışır.

Bununla əlaqədar olaraq, ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə yeni azad edilmiş ərazilərin hərtərəfli bərpasına yönəlmiş dövlət səviyyəsində investisiya siyasətinin düzgün həyata keçirilməsi birinci növbəyə çevrilib. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2021-ci il 4 yanvar tarixli Fərmanı ilə “Qarabağın Dirçəliş Fondu” adlı dövlət hüquqi şəxsinin yaradılması çox düzgün qərardır.

Ümumilikdə, ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafı Qarabağ regionunun iqtisadi yüksəlişinə və yenidən qurulmasına kömək edəcək konkret hərəkətverici qüvvəyə çevrilən emal sənayesinin prioritet sektorlarının həyati əhəmiyyətli fəaliyyətə xarici investisiyaların cəlb edilməsi hesabına təmin edilməlidir. Bunun üçün Azərbaycana beynəlxalq investisiya bazarından daha səmərəli investisiya layihələrinin cəlb edilməsi məqsədilə prioritet emal müəssisələrinin yenidən qurulması və inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş xarici investisiyaların təhlilinə diqqət artırılmalıdır. Maşın və avadanlıqlar, qida və yüngül sənaye kimi emal sahələrinin inkişafını sürətləndirmək məqsədi ilə xarici investisiya layihələrinin düzgün seçilməsi sayəsində kiçik miqyaslı proqramlar arasında investisiya resurslarını daha səmərəli və optimal şəkildə səfərbər etmək mümkündür.

Birbaşa xarici sərmayələrin sonuncu növü səmərəlilik axtaran investisiyalardır. Bu cür investisiyalarda firmalar coğrafi cəhətdən dağınıq fəaliyyətlərin birgə idarə edilməsindən və miqyas və miqyas iqtisadiyyatlarından faydalanmaq üçün belə investisiyalar edirlər. Sərmayə qoyarkən kapital sahibləri ev sahibi ölkələrdə aşağı xərclərə və yüksək tələbata diqqət yetirərkən, ev sahibi ölkələr bu investisiyaların daxili məşğulluğu, ixracı və vergi gəlirlərini artıracağını gözləyirlər. Bundan əlavə, ev sahibi ölkələr kapital sahiblərinin istehsal bilik və bacarıqlarının ötürülməsi yolu ilə üstünlük əldə edirlər. Bu üstünlüklərdən faydalanmaq və artırmaq üçün sərmayə qoyulmuş ölkə kapital sahiblərinə maliyyə və maliyyə dəstəyi ilə yanaşı, infrastruktur təmin etmək və bazara üstünlük vermək kimi bazar dəstəyi də təklif edə bilər. Birbaşa xarici investisiyaların tarixi inkişafına nəzər saldıqda görünür ki, XX əsrin ortalarında, xüsusən də müharibədən zərər çəkmiş ölkələrin yenidən qurulması prosesində qlobal miqyasda, daha sonra isə onların sayının artması ilə daha da geniş vüsət almışdır (Şebnem A., Beyhan A.A., Mehmet Z. 2013: s.99).

Bir ölkənin birbaşa xarici investisiyalar üçün cəlbediciliyi bir sıra müəyyənedici amillərdən asılıdır və onları aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

İqtisadi şərait:

1. Bazarlar-ölçü; gəlir səviyyəsi; urbanizasiya; sabitlik və inkişaf perspektivləri; regional bazarlar; paylama modelləri; tələb strukturu.

2. Resurslar - təbii ehtiyatlar;

3. Rəqabət qabiliyyəti - işçi qüvvəsinin mövcudluğu, xərclər, bacarıqlar/ixtisaslar, öyrənmək bacarığı; idarəetmə bacarıqları; istehsal amillərinə çıxış; fiziki infrastruktur; təchizatçılar şəbəkəsi; texniki dəstək.

Ölkənin apardığı siyasət:

1. ***Makroiqtisadi siyasət*** - ölkə rəhbərliyinin əsas makroiqtisadi göstəricilərin sabitliyini təmin etmək bacarığı; xarici valyutaya çıxış imkanı.

2. ***Özəl sektor*** - xüsusi mülkiyyətin inkişafının təşviqi; həyata keçirilən siyasətin proqnozlaşdırıla bilənliyi və sabitliyi, səmərəli maliyyə bazarları, biznesə başlamaq asanlığı; digər dəstək.

3. ***Ticarət və sənaye*** - xarici ticarət siyasəti; regional inteqrasiya, qonşu bazarlara çıxış, mülkiyyət üzərində nəzarət; rəqabət siyasəti; kiçik və orta biznesə dəstək.

4. ***BXİ (Birbaşa Xarici İnvestisiya) siyasəti*** - biznesə başlamağın asanlığı; mülkiyyət hüquqları, stimullar, istehsal amillərinə çıxış, şəffaf və sabit siyasət.

Xarici investorların strategiyaları. Riskin qavranılması siyasi amillər, makroiqtisadi tənzimləmə, əmək bazarının vəziyyəti və həyata keçirilən siyasətin sabitliyi əsasında ölkə riskinin dərk edilməsidir. Yerləşdirmə, təchizat, inteqrasiya - yerləşdirmə, xammal, material, komponentlərin təchizatı, təlim, texnologiya ilə bağlı şirkətlərin strategiyaları. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir BXİ növü bu amillərin öz prioritet miqyasına malikdir və investisiyaların cəlb edilməsi üçün müxtəlif strategiyaların istifadəsini tələb edir. Eyni zamanda araşdırmalar göstərir ki, makroiqtisadi sabitlik, torpaq mülkiyyəti, aydın özəlləşdirmə prosedurları, şəffaflıq, proqnozlaşdırıla bilənlik, qanunların, qaydaların, normaların ardıcılığı və liberallaşdırılması, ixtisaslı işçi qüvvəsi, yaxşı inkişaf etmiş infrastruktur qərarların qəbul edilməsində ən çox təsir edən amillərdəndir. Buna görə də dövlətlər BXİ-nin iqtisadiyyata cəlb edilməsini stimullaşdırmağa çalışırlar.

İnvestisiya fəallığının stimullaşdırılması - maliyyə-kredit üsullarının insanlara təsiri, onların milli iqtisadiyyatın müəyyən sektoruna kapital qoyuluşuna marağını artırmaqdır. İncəsənət üçün əsas stimul, şübhəsiz ki, minimal risklə böyük mənfəətdir.

Bununla belə, sahibkarlıq subyektlərinin rentabelliği bir çox komponentlərdən asılıdır: qiymət səviyyəsindən, vergitutma sistemindən, bazarın tutumundan, valyuta sabitliyindən və s. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici investisiyaların stimullaşdırılması siyasəti kifayət qədər əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Sənayeləşmiş ölkələrdə xarici investisiyaların stimullaşdırılması təcrübəsində maliyyə resursları üstünlük təşkil edir, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün isə fiskal və vergi güzəştlərindən istifadə olunur. Ən çox istifadə olunanlar idxal olunan istehsal avadanlıqları üçün güzəştli gömrük rüsumları (sənaye inkişaf etmiş ölkələrdə əksər sənaye avadanlığı növləri üzrə rüsum dərəcələrinin aşağı olması səbəbindən səmərəsiz tədbirdir), korporativ gəlir vergisi dərəcələrinin azaldılması və vergi tətilləridir. Birbaşa xarici investisiya prosesinin çoxşaxəliliyi daxili və xarici şəraitin xüsusiyyətləri və investisiya prosesinin perspektiv imkanlarının qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir. Cədvəl 1-də bir sıra ölkələrin birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinə yanaşmalarının təhlilinin nəticələri göstərilir. Bir sıra ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, birbaşa xarici sərmayələri cəlb etmək üçün xüsusi qurumlar açmaq lazımdır (Yəhyayeva A.Y. 2019: s.73).

Onların düzgün təşkili ölkəyə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinə şərait yaratmaqla yanaşı, həm də ölkənin müsbət imicinin yaradılmasında, beynəlxalq səviyyədə biznes mühitinin yaradılmasında mühüm alət rolunu oynayır. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılması siyasəti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılması praktikasında maliyyə alətləri üstünlük təşkil edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr üçün maliyyə və vergi güzəştləri üstünlük təşkil edir. Ən çox istifadə edilənlər bunlardır: idxal olunan istehsal avadanlığı üçün güzəştli gömrük rüsumları (bu, əksər sənaye avadanlıqları üçün aşağı rüsum dərəcələrinə görə sənayeləşmiş ölkələrdə səmərəsiz tədbirdir), azaldılmış korporativ gəlir vergisi dərəcələri və vergi tətilləri. İnkişaf etməkdə olan ölkələr və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr birbaşa xarici investisiyaları təşviq edən dövlət siyasətini həyata keçirərkən ilk növbədə vergi güzəştlərindən faydalanırlar.

Cədvəl 1: Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması alətləri

Ölkələr	Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması alətləri
ABŞ	Vergi güzəştlərinin, o cümlədən güzəştli bank kreditlərinin, innovasiya qrantlarının verilməsi, ABŞ iqtisadiyyatına milli və xarici investisiyaları stimullaşdırmaq üçün SelectUSA proqramı (xarici investitorlara informasiya yardımı göstərir, xarici investisiyalar üçün inzibati maneələri azaldır)
Almaniya	Vergi güzəştləri, vergi tətilləri, güzəştli amortizasiya sistemi, sərfəli şərtlərlə kreditlərin alınması
Böyük Britaniya	Gömrük və inzibati prosedurların sadələşdirilmiş və güzəştli vergi dərəcələri ilə “azad zonalar” və “biznes zonaları”nın yaradılması, kiçik və orta şirkətlərə güzəştli daşınmaz əmlakın verilməsi üzrə regional inkişaf agentliklərinin proqramları, Xarici investitorlar üçün viza və yaşayış icazəsi alarkən güzəştli şərtlər
Braziliya	Faizlər və dividendlər şəklində gəlir vergisinin ödənilməsindən azaldılması və ya azad edilməsi, sahəvi, regional güzəştlər, xüsusi ixrac zonalarının yaradılması.
Cənubi Koreya	Vergi tətilləri, tədqiqat layihələri üçün pul qrantları, işçilərin işə götürülməsi və təlimi üçün maliyyə dəstəyi, torpaq icarəsindən azadolmalar və ya müəyyən müddətə icarə müddətinin qısaldılması.
Çin	Azad iqtisadi zonaların yaradılması; Birbaşa xarici investisiyalar üçün üstünlüklər: birgə müəssisələr üçün vergi güzəştləri; istehsal üçün lazım olan xammal, material və avadanlıqları sərbəst idxal etmək hüququ; lisenziyalaşdırma prosedurlarının sadələşdirilməsi; dövlət zəmanəti; bir sıra iri yerli ödənişlərin ləğvi
Hindistan	Birbaşa xarici investisiyalar üçün təsdiq müddətinin sadələşdirilməsi və qısaldılması; birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinə cavabdeh olan qurumların yaradılması; Birbaşa xarici investisiyalar üçün üstünlüklər: vergi tətilləri, vergi güzəştləri, sürətli amortizasiyadan istifadə etmək icazəsi.
Fransa	İnnovasiya klasterlərinin yaradılması və dəstəklənməsi, xüsusi iqtisadi zonaların - texnoparkların yaradılması, dövlət xidmətləri sahəsində xarici investitorlara yardım, vergi və inzibati şərtlərin təmin edilməsi.
İrlandiya	Ölkədə filial açan xarici şirkətlər üçün korporativ gəlir vergisi, avadanlıq, torpaq, binalardan istifadə, kadr hazırlığı, tədqiqat, vergi güzəştləri
Polşa	Azad iqtisadi zonalarda gəlir vergisi və əmlak vergisindən azad olunma, investisiya qrantları, yeni texnologiyaların əldə edilməsi və yaradılması üçün güzəştlər.
Yaponiya	Yüksək gəlirli xarici şirkətlərə subsidiyalar; əsas vəsaitlərin (torpaq, binalar, maşın və avadanlıqlar), habelə tədqiqatlar üçün maliyyə proqramlarının əldə edilməsi; ticarət və investisiya xidmətləri; vergi güzəştləri.

Mənbə: Yəhyayeva A.Y. 2019: s.7, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Ümumiyyətlə, birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün onları stimullaşdırmaq lazımdır, bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur:

- inflyasiyanın azaldılması;
- sadələşdirilməsi və istehsalın stimullaşdırılması məqsədilə vergi

qanunvericiliyinə yenidən baxılması;

- əmanətlər üzrə faiz dərəcələrinin artırılması yolu ilə müəssisələrin və əhalinin sərbəst vəsaitlərinin investisiya ehtiyacları üçün səfərbər edilməsi;
- qanunla müəyyən edilmiş iflas mexanizminin işə salınması;
- uzunmüddətli investisiya banklarına, yerli və xarici investitorlara vergi güzəştlərinin verilməsi;
- malların, kapitalın və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti üçün dünya ölkələri ilə ümumi bazarın formalaşdırılması;
- güzəştlər və azad iqtisadi zonalar haqqında qanunların qəbulu;
- Birbaşa xarici investisiyaların siyasi və kommersiya risklərindən sığortalanması sisteminin yaradılması və təkmilləşdirilməsi;
- milli valyutanın məzənnəsini gücləndirmək və onun konvertasiyasına nail olmaq;
- investisiya layihəsinin müxtəlif iştirakçıları arasında risklərin bölüşdürülməsinin effektiv mexanizminin tətbiqi və s (Yəhyayeva A.Y. 2019: s.74).

Bu gün iqtisadi modernləşmə şəraitində müxtəlif sektorların və sənaye sahələrinin modernləşdirilməsi, struktur islahatları və investisiya siyasətinin prioritetlərinin müəyyən edilməsində dövlətin rolu qalmaqdadır. Eyni zamanda, dövlət mövcud problemlərin həllində və investisiyaların səmərəli yerləşdirilməsinin daha da təkmilləşdirilməsində əsas islahatçı kimi iştirak edir. İqtisadiyyatın qloballaşması və bazar münasibətlərinin tələbləri şəraitində dünyada sərmayələr uğrunda şiddətli rəqabət aramsız olaraq davam edir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması, iqtisadiyyata birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün hüquqi, sosial-iqtisadi və digər şərtlərin təkmilləşdirilməsi, xarici investisiyalar üçün açıq qapı siyasəti, iqtisadi müstəqilliyin prioritet sahələrində vəsaitlərin səfərbər edilməsi və rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı kimi məsələlərdən ibarətdir (Karimova G.A. 2019: p.67).

Milli iqtisadiyyatın yeni keyfiyyət vəziyyətinə nail olunması iqtisadi siyasət sahəsində yeni meyarların və məqsədlərin tətbiqini tələb edir. Nəinki nailiyyətləri möhkəmləndirmək, həm də iqtisadi artımın yeni keyfiyyətlə təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək lazımdır. Bu cəhətlərdən biri də xarici investisiyaların cəlb

edilməsi, yəni müasir texnika və texnologiyaların idxalı və inkişafı, idarəetmə bacarıqlarına yiyələnmək, yeni iş yerlərinin açılması və innovativ layihələrin hazırlanması ilə əldə edilən nəticələndir. Deməli, iqtisadiyyatımızın inkişafı xarici sərmayələrin cəlb edilməsi səviyyəsindən, onlardan səmərəli istifadə səviyyəsindən asılıdır. İqtisadiyyatın sahələrinin keyfiyyətə yüksəlişi daha çox investisiyaların həcmində struktur dəyişiklikləri hesabına baş verir (Karimova G. 2018).

Beləliklə, investisiyaların köməyi ilə hansı vəzifələri həll edə bilərik? Birincisi, daxili bazarda tələbat olan, xaricdən gətirilən malları əvəz edən məhsullar istehsal edəcək yeni müəssisələrin tikintisi, yeni iş yerlərinin açılmasıdır. İkincisi, istehsalın genişləndirilməsi və ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin perspektiv inkişafı milli müəssisələrin nizamnamə kapitalının həcmələrini tamamlayır. Üçüncüsü, milli iqtisadiyyat texnoloji yenilənməyə məruz qalacaq, milli sənaye istehsalında yeni və müasir avadanlıqlar quraşdırılacaq ki, bu da dünya bazarında rəqabət apara biləcək milli məhsulların istehsalına səbəb olacaqdır. Dördüncüsü, milli istehsalçılar kreditlər hesabına perspektivli layihələr həyata keçirə biləcəklər. Beşincisi, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası olacaq (Каримова Г.А., Халилова С. 2020: с.51).

Qeyd edək ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təmin etməklə yanaşı, xarici kapitalda birbaşa xarici investisiyaların yüksək payı müsbət faktordur. Çünki investorların dövlət zəmanəti olmadan ölkə iqtisadiyyatına sərmayə qoyması milli iqtisadiyyatda işləmək nəticəsində yarana biləcək bütün riskləri öz üzərinə götürdüyünü göstərir.

1.3. Xarici investisiyanın cəlb edilməsində dünya təcrübəsi və Qarabağ regionunun dirçəldilməsində onlardan istifadə imkanları

Xarici kapital qoyuluşları baxımından Çin, İrlandiya, Polşa yüksək göstəricilərə və potensiala malikdir. Hindistan isə aşağı performansla və aşağı potensiala malikdir. Türkiyə aşağı performansla və yüksək potensiala malikdir (<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=2468&lang=1#>)

Çin xarici kapitalı cəlb etməkdə çox uğurlu olmuşdur. 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən Çin inkişaf etməkdə olan ölkələrə sərmayə qoyuluşunda ön sıralardadır. Xüsusilə infrastrukturun zəif olduğu qərb və daxili bölgələrdə uzunmüddətli layihələr üçün bəzi xüsusi təşviqlər nəzərdə tutulmuşdur. Xarici ticarət milli və regional səviyyədə təşkil edilən Xarici Ticarət Şirkətləri vasitəsilə həyata keçirilir. Məcburi ixrac planlaşdırması ləğv edilsə də, bəzi məhsullar üzrə lisenziya müraciəti davam edir. Bununla belə, idxalda “plan” yerli istehsalı qorumaq və valyuta ehtiyatlarına nəzarət etmək üçün vacibliyini qoruyub saxlamaqda davam edir. Çinin nəzərəcarpacaq dərəcədə iqtisadi artımı və sabit artımı 1980-ci ildən bəri stimullaşdırılıb. Artım tempinin artması onu ölkə səviyyəsində olduğu kimi regional səviyyədə də artırıb. Regional səviyyədə artıma regional aqlomerasiya, eləcə də tədqiqatların artması ilə nail olunub. Əvvəlcə iki delta (mirvari çayı deltası, yangtze çayı deltası) və sonra bu deltaların qloballaşan əsas imkanları birbaşa mütənasib olaraq xarici investisiyaların həcmi artırıldı.

Çin xarici kapitalı cəlb etmək üçün etdiyi tənzimləmələr sayəsində dünyanın ən sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatına sahibdir. Azad zonalar buna həm işəgötürənlərdən, həm də işçilərdən vergiləri azaltmaqla nail olublar. Xarici investitorlara texnologiya transferi şərti ilə qoyulacaq investisiyalar üçün güzəştlər verilir. Hindistanda, 2003-cü ildə qüvvəyə minmiş yeni xarici ticarət rejiminə əsasən, idxalçının son istifadəçi olması şərti ilə ikinci əl kapital mallarının idxalı liberallaşdırılıb. Eyni tənzimləmə ilə ixracatçıların əməliyyatlarını asanlaşdıran müddəalar da tətbiq edildi. Məsələn, xidmət ixracı ilə məşğul olan və bu yolla ildə minimum 1 milyon rupi (21 300 ABŞ dolları) xarici valyuta daxil olan ixracatçıya avadanlıq və ehtiyat hissələrini (kənd təsərrüfatı məhsulları istisna olmaqla) ehtiyac

olmadan idxal etmək imkanı verilir. lisenziya üçün. Hindistan enerji, texnologiya və elm sahələrində də inkişaf etmişdir. Çin və Hindistan arasında birbaşa xarici sərmayələrdə böyük fərqlər var. Çinin daha böyük daxili bazarı və İƏİT ölkələrində daha çox beynəlxalq ticarət əlaqələri də daxil olmaqla, İƏİT ölkələrindən daha çox birbaşa xarici investisiya var. Hindistanda isə ucuz işçi qüvvəsi və aşağı ölkə riski, coğrafi yaxınlıq və İƏİT ölkələri ilə mədəni oxşarlıqlar var.

Kommunizmi tərk edən 11 ölkə xüsusilə Berlin divarının yıxılması ilə cəlbədicə məkanlara çevrildi. Burada iki addım atılmalıdır, ilk növbədə xarici kapital qoyuluşlarını əlaqələndirmək üçün institutlar və birbaşa xarici investisiyaların keçidləri arasında analitik çərçivə təmin edilməlidir. İkinci mərhələdə, bilik hovuzunda olan təcrübə məlumatı sınaqdan keçirilməli və nəhayət, xüsusi yerli qaydalar hazırlanmalıdır. Xüsusi iqtisadi zonalar yaratmaqla Polşa iqtisadiyyatı bu regionda çalışan investorlara korporativ vergidən qismən və ya tam azad olmaq və investisiya xərclərinin bir hissəsinin gəlir gətirən xərclər kimi qəbul edilməsi kimi stimullar təmin edir. Gömrük rüsumundan azad zonalar yaradılıb.

2002-ci ildən etibarən xarici kapitalı dəstəkləmək üçün stimullar tətbiq edilir. Yeni qanuna uyğun olaraq, 10 milyon avrodan çox sərmayə qoyan sahibkarlar, yeni iş imkanları təmin edən yeni və qabaqcıl texnologiya investisiyaları və ətraf mühitin qorunmasına investisiyalar dəstəklənir. Sahibkarlar lazımi şərtlərə cavab verərsə, onlar yatırıqları investisiyanın ümumi dəyərinin 50%-dən çox olmamaq şərti ilə Polşa İqtisadiyyat Nazirliyi və ya yerli inzibati orqanlardan birbaşa maliyyə dəstəyi ala biləcəklər. Bunun üçün yeni texnologiya gətirmək, ən azı 500 000 Avro sərmayə qoymaqla obyektə modernləşdirmək, 100 nəfərə iş imkanı vermək, ətraf mühitə uyğun texnologiyalardan ibarət sərmayələr etmək kimi şərtləri gətirmişdir. Bundan əlavə, infrastruktur xərclərinə edilən investisiyalar, işçilərin təliminə qoyulan investisiyalar, məşğulluq sayından asılı olaraq edilən investisiyalar üçün geri qaytarmalar verilir (Murat B., Cansel S.O., Ercan Ç. 2007: s.257).

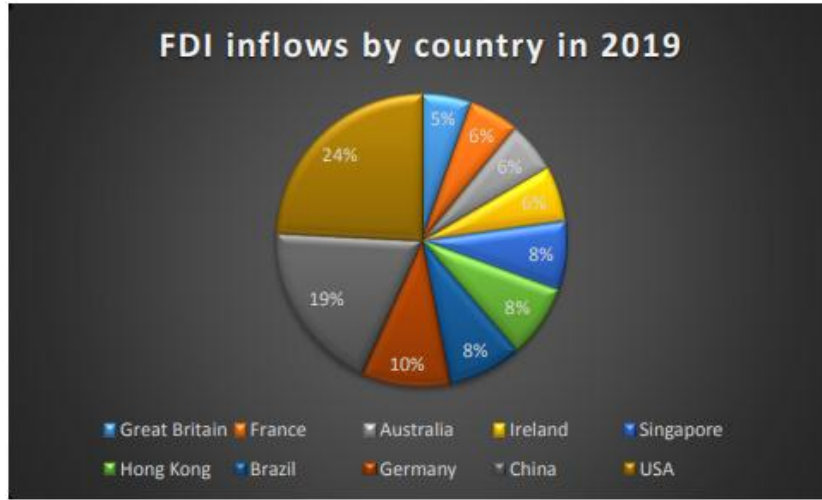
Birbaşa xarici investisiyalar (BXİ) açıq və yaxşı işləyən iqtisadi sistemin tərkib hissəsidir və inkişafın əsas katalizatorudur. Bununla belə, eyni zamanda, ərazi əsasında birləşmiş müxtəlif ölkələr, iqtisadiyyatın sektorları və əhali qrupları

tərəfindən BXİ-dən artan sayda fayda əldə etməsi avtomatik baş vermir və bu faydalar ölkələr arasında bərabər bölüşdürülmür. İnkişaf məqsədlərinə nail olmaq adı ilə getdikcə daha çox olan inkişaf etməkdə olan ölkələrə BXİ cəlb etmək və onlardan maksimum fayda əldə etmək imkanı bu ölkələrin siyasətləri və beynəlxalq investisiya arxitekturası ilə müəyyən edilir. Əvvəla, sərmayə alan, iqtisadiyyatın ən müxtəlif sahələrini əhatə edən, sərmayə qoyuluşu üçün əlverişli şərait yaradan informasiya şəffaf, səmərəli siyasətini hələ hazırlayıb həyata keçirməmiş və hələ də formalaşmamış ölkələr kəskin problemlərlə üzləşirlər. UNCTAD ekspertlərinin hesablamalarına görə, birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) qlobal həcmi 2018-ci ildəki 1,41 milyard dollardan 2019-cu ildə 1,39 milyard dollara qədər bir qədər azalıb. Sənayeləşmiş ölkələrə axınlar 6 faiz azalıb, inkişaf etməkdə olan ölkələrə axın isə eyni səviyyədə qalıb. ABŞ ən çox xarici sərmayə alan ölkə olaraq qaldı. Bu ölkə 258 milyard dollar BXİ alıb. İnvestorlar Çinə 203 milyard dollar, Sinqapura isə 88 milyard dollar yönəldiblər. Rusiya Federasiyasına xarici investisiya axını iki dəfədən çox artaraq 33 milyard dollara çatıb. Birbaşa xarici investisiyalar Özbəkistanda iqtisadi artım dinamikasını, dərinliyi və miqyasını, habelə milli səviyyədə iqtisadi sistemin transformasiya sürətini müəyyən edən mühüm rol oynayır.

Bir çox hökumətlər yeni iş yerlərinin yaradılması, yerli texniki biliklərin artırılması və ümumi iqtisadi standartların yüksəldilməsi vasitəsi kimi öz ölkələrində XBİ-ni təşviq edir. Onilliklər ərzində Asiya ölkələri (Hindistan, Çin, Pakistan, Filippin və İndoneziya) öz ölkələrində BXİ-ni məhdudlaşdırıb və ya nəzarət altında saxlayır, bürokratik maneələr yaradır, həmçinin hər hansı yeni xarici biznes üçün yerli tərəfdaşların məcburi cəlb edilməsini tələb edir. Bu siyasət bir çox şirkətləri - xarici investorları ruhdan salıb. Tədqiqata görə, ABŞ ardıcıl olaraq altıncı ildir ki, Xarici Birbaşa İnvestisiya Güvən İndeksi (FDI) indeksinə başçılıq edir. Birləşmiş Ştatların xarici investorlar üçün davamlı cəlbediciliyi çox güman ki, onun böyük daxili bazarı, yaxşılaşmış iqtisadi göstəriciləri və yeni aşağı korporativ vergi dərəcəsinin nəticəsidir. Proteksionist ritorika və hökumətin fəaliyyəti də bəzi

şirkətləri bazara çıxışı saxlamaq üçün ABŞ-a investisiya qoymağa təşviq edə bilər (Şəkil 1.) (Ruzmetov B., Jumaeva Z.K., Xudayarova M. 2021: s.39).

Şəkil 1: 2019-cu ildə ölkələr üzrə BXİ daxilolmaları

Mənbə: Ruzmetov B., Jumaeva Z.K., Xudayarova M. 2021: s.40, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İndeksdə ilk beşlikdə yer alan ölkələr son üç ildə dəyişməz qalıb, lakin onların mövqeləri dəyişib. Kanada bu il ikinci, Çin isə beşinci yerdə qərarlaşıb. Almaniya üçüncü, Böyük Britaniya isə dördüncü olub. İsveçrə və İtaliya son on ildə ilk dəfə Hindistan və Sinqapuru sıxışdıraraq ilk onluğa daxil olublar. Avropa bazarları son illərdə əhəmiyyətli investorların diqqətini cəlb etdi və bu il də istisna olmadı. Avropa əvvəlki iki ildə bir qədər azaldıqdan sonra 2018-ci ildə bir qədər bərpa oldu. Bütövlükdə, Avropa bazarları bu ilki indeksdəki bütün mövqələrin yarısından çoxunu, eləcə də ilk 10-luğun yarısını təşkil edir. Danimarka (20-ci), Portuqaliya (22-ci) və Norveç (23-cü) indeksin yeni üzvləridir. İnkişaf etmiş bazarlar 2018-ci il indeksində 84%-lə bütün zamanların ən yüksək səviyyəsinə çatdı. İnvestorlar Avropa, Şimali Amerika, Asiya və Avstraliya da daxil olmaqla bütün regionlarda inkişaf etmiş bazarlara maraq göstərirlər. Bu artım, çox güman ki, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlarında daha güclü iqtisadi göstəricilərin, onların texnoloji innovasiyalarda rəqabət üstünlüyünün və əsas bazarlarda əməliyyatların lokallaşdırılması üçün tənzimləyici və rəqabət təzyiqlərinin nəticəsidir.

İnkişaf etmiş ölkələr BXİ istiqamətləri kimi öz dominant mövqələrini bir daha təsdiqləyirlər. İnvestorlar Avropa, Şimali Amerika, Asiya və Avstraliya da daxil

olmaqla bütün regionlarda inkişaf etmiş bazarlara investisiya qoymaqla maraqlıdırlar. Bu artım inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlarında daha güclü iqtisadi göstəricilərin, onların texnoloji innovasiyalarda rəqabət üstünlüklərinin və əsas bazarlarda əməliyyatların lokallaşdırılması üçün tənzimləyici və rəqabət təzyiqlərinin nəticəsidir. Bir ölkənin birbaşa xarici investisiyalar üçün cəlbediciliyi xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasətinin işlənilib hazırlanması zamanı nəzərə alınmalı olan bir sıra müəyyənedici amillərdən asılıdır (Ruzmetov B., Jumaeva Z.K., Xudayarova M. 2021: s.42).

Vergi güzəştlərinə vergi tətilləri, investisiya vergisi kreditləri və güzəştli dolaylı vergi dərəcələri daxildir. Almaniya, Fransa və Honq Konq ərazi vergitutma sistemindən istifadə edir (qeyri-rezident şirkətlərin mənfəətinə vergi yoxdur). Birləşmiş Ştatlar, Yaponiya və Böyük Britaniya rezident şirkətlər üçün vergi kreditləri verir (çünki şirkətlərin xaricdəki fəaliyyətlərindən əldə etdikləri mənfəətdən vergi verirlər). Braziliya, Çin, Hindistan, Sinqapur AR-GE-yə sərmayə üçün vergi güzəştləri təqdim edir. Maliyyə stimullarına dövlət subsidiyaları, infrastruktur subsidiyaları daxildir. Ar-Ge-ni stimullaşdırmaq üçün şirkətlərin texniki inkişafı üçün kreditlər verən ölkələr Danimarka, İrlandiya, Hollandiyadır. Xarici sərmayələri cəlb etmək üçün inkişaf etməkdə olan ölkələr ixrac istehsal zonaları yaradırlar, bu zonalarda ixrac üçün malların istehsalı üçün materialların rüsumsuz idxalına icazə verilir. Bəzi hallarda, bu zonalar yalnız bir neçə fabriyə, digərlərində, məsələn, Sinqapurda, bütün ölkəyə aiddir. Investisiya təşviqləri investorların gəlirlərinin yenidən investisiyasını artırmaq üçün hökumətin əlavə xərclərini nəzərdə tutan investorlara xidmət proqramlarını daha çox əhatə edir. Bu məsrəflərə əlavə genişlənmənin maliyyələşdirilməsi üçün subsidiyalar, təchizat zəncirinin inkişaf etdirilməsi siyasətinin dəyəri və əmək bazarı daxildir. Xarici investisiyaları uğurla cəlb edən bir çox ölkələrdə təkrar investisiya edilmiş mənfəətin payı kifayət qədər yüksəkdir.

Məsələn, Böyük Britaniyada yenidən investisiya edilmiş gəlirlər ümumi BXİ-nin təxminən üçdə birini təşkil edir. Bu, yenidən investisiyaların daha az yayıldığı digər ölkələr üçün bir meyar yaradır. Buna görə də, bəzi inkişaf etməkdə olan

ölkələr, xüsusən də Çin, mənfəətin yenidən investisiya edilməsini təşviq etmək üçün vergi güzəştləri hazırlamışlar. İnvestorlara xidmət proqramlarının fəal şəkildə həyata keçirilməsi investisiyaların təşviqi siyasətinə sərf olunan resurslardan istifadənin effektivliyini qiymətləndirməyə və dəyişiklik üçün sahələri müəyyən etməyə kömək edir. Bir çox dövlətlər vergi güzəştləri və subsidiyalardan istifadə edərək BXİ cəlb etmək üçün fəal şəkildə rəqabət aparırlar. İnkişaf etmiş ölkələrdə (Böyük Britaniya) vergi tətilləri iki ildən çox deyil

(https://media.nesta.org.uk/documents/foreign_direct_innovation.pdf).

Bununla belə, dövlət səviyyəsində ayrı-seçkilik olmadan xarici investisiyaların vergitutma modelinin qurulması investisiya siyasətinin əsas məqsədi kimi qəbul edilir. Hindistan və Çinin bir sıra regionlarında qanunvericilik yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən, ixrac payı yüksək olan xarici investisiyalı müəssisələr üçün vergi tətilləri (10 ilədək) və avadanlığın rüsumsuz idxalını nəzərdə tutur. Lakin qida və yüngül sənaye kimi sahələr üçün bu cür güzəştlər ləğv edilmişdir. Nəticə Tədqiqatlar göstərir ki, xarici investisiyaların dövlət iqtisadiyyatına cəlb edilməsinin ən səmərəli yolu təkcə vergi güzəştləri və üstünlükləri ilə deyil, həm də ölkədəki sabit siyasi, hüquqi və sosial-iqtisadi vəziyyətlə əlaqələndirilməlidir (Ruzmetov B., Jumaeva Z.K., Xudayarova M. 2021: s.42).

Kiçik və inkişaf etməkdə olan ölkələr BXİ-nin cəlb edilməsində və bununla bağlı mənfəət əldə etməkdə xüsusi çətinliklərlə üzləşirlər, buna səbəb olan əsas amillər:

- kiçik daxili bazar və məhdud alıcılıq qabiliyyəti;
- əhəmiyyətli xarici investisiya axını ilə bağlı daxili resurslara (əmək bazarı, infrastruktur) mümkün təzyiq;
- xarici investisiyaların iqtisadi artıma töhfəsini maksimum dərəcədə artıracaq siyasətlərin qeyri-adekvat inkişafı.

Bu problemləri həll etmək üçün UNCTAD ekspertləri kiçik ölkələr üçün aşağıdakı tövsiyələri işləyib hazırlamışlar:

- kapitalın hərəkətində transsərhəd maneələrin aradan qaldırılmasına və xarici bazarlara çıxışın artırılmasına yönəlmiş siyasətə ehtiyac;

- BXİ-nin cəlb edilməsində ilkin uğur kiçik ölkələrdə, xüsusən də infrastruktur və peşəkar işçi qüvvəsi baxımından məhdud təkliflə üzləşə bilər. Bu, məhdud iqtisadi səmərələrə gətirib çıxaracaq və hökumətlər erkən tədbirlər görməsə, əlavə investisiyaların cəlb edilməsinə mane olacaq;

- kiçik ölkələrə BXİ-nin uğurla cəlb edilməsi kapitalın formalaşması, ixrac və məşğulluq baxımından ən görünən birbaşa faydaları təmin edir;

- Yeni əlaqələr, modernləşdirmə və xarici təsirlər vasitəsilə dolayı faydaları təşviq edən investisiya siyasətləri milli şirkətlərin inkişafına, həmçinin yeni investisiya axınlarının yaradılmasına kömək edə bilər.

Bir qayda olaraq, xarici kapitalın cəlb edilməsi və ondan iqtisadi inkişaf üçün istifadə edilməsi istiqamətində fəal siyasət yürüdən ölkələr xarici investisiyaların tənzimlənməsi üçün müvafiq hüquqi baza yaradırlar. Xarici kapitalın iqtisadiyyata buraxılması qaydasını və şərtlərini hər bir dövlət fərdi olaraq müəyyən edir. Xarici investisiyaların müəyyən növlərinə “üstünlük təcrübəsi” və onların tənzimlənməsi üsulları əsasən aşağıdakı kimi təsnif edilə bilən bir sıra amillərdən asılıdır (Ruzmetov B., Jumaeva Z.K., Xudayarova M. 2021: s.43):

1. xarici amillər (ölkənin coğrafi mövqeyi, bütün növ resurslar, elmi və texniki baza, istehlak və sənaye malları bazarlarının həcmi, infrastruktur). Bu amillər yalnız uzunmüddətli perspektivdə dəyişdirilə bilər;

2. dövlət marağı, investor gözləntilərinin idarə edilməsi, inzibati prosedurların səmərəliliyi, normativ baza, maliyyə və vergi güzəştləri daxil olmaqla daxili amillər. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dünya təcrübəsinin təhlili göstərdi ki, müxtəlif ölkələrdə stimullar toplusu və onların təmin edilməsi meyarları əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, çünki kapital axınının artımını təmin edəcək universal alətlər dəsti yoxdur. Hər bir konkret ölkədə investisiya fəaliyyəti siyasətinin əsaslandırılması potensial investorların xüsusiyyətlərini və konkret iqtisadi şəraitin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla düşünülmüş və məqsədyönlü seçimin nəticəsi olmalıdır.

Azərbaycan ordusunun 27 sentyabr 2020-ci il tarixində Ermənistanın işğalçı qüvvələrinə qarşı əks-hücum əməliyyatında qazandığı möhtəşəm qələbələrdən bəhs

edən kitablar və filmlər yazılacaq. Amma indi tam əminliklə deyə bilərik ki, cəbhədəki uğurlarımızın əsas səbəbi Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin həyatda təcəssüm etdirdiyi güclü dövlət, güclü hərbi strategiya, milli birlik və ordumuzun əzmidir ([http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/noyabr/728070\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/noyabr/728070(meqale).pdf)).

Əhəmiyyətli kənd təsərrüfatı potensialına malik torpaqların mənimsənilməsi Azərbaycanın regionda iqtisadi mövqelərinin daha da möhkəmlənməsində və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayacaqdır (<https://vergiler.az/news/economy/11182.html>).

Dövlət sərmayələri ilə yanaşı, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi və sosial infrastrukturun yenidən qurulması, məşğulluğun təmin olunması üçün işlərin həyata keçirilməsinin də prioritet olduğu aydındır. Mütəxəssislər, azad edilmiş ərazilərin böyük iqtisadi potensiala və təbii ehtiyatlara sahib olduğunu qeyd edirlər. Bu, bu sahələrə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, həm də bu əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi baxımından vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, azad edilmiş ərazilərin yüksək iqtisadi potensialı bütün dünyada tanınır. Məsələn, işğaldan əvvəl azad edilmiş bölgələr üzümçülük, pambıqçılıq, taxılçılıq və heyvandarlıqda xüsusi paya sahib idilər. Bu ərazilərin kənd təsərrüfatı istehsalı və ixrac potensialı olduqca böyükdür. Şuşa, Füzuli, Kəlbəcər və Zəngilan bölgələri xüsusilə böyük turizm potensialına malikdir

Önümüzdəki 4 il ərzində azad edilmiş ərazilərin bərpa layihələrinə ayrılacaq vəsaitin miqdarı açıqlanmışdır. 2021-ci il büdcə paketində, 2021-2024-cü illər üçün dövlət investisiya proqramının əsas istiqamətləri layihəsinə əsasən, 2022-ci ildən başlayaraq, kapital qoyuluşları hesabına əsaslı təmir layihələrinə hər il 1,5 milyard manat ayrılacağı planlaşdırılır.

“Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında” qanun layihəsinə əsasən, azad edilmiş ərazilərə böyük bir qayıdış təmin etmək üçün şəhər və kəndlərin bərpa və yenidən qurulması, bu ərazilərdə müasir infrastrukturun yaradılması, elektrik, təbii qaz, su, rabitə, yollar 2021-ci il dövlət büdcəsindən təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, mənzil-kommunal təsərrüfatlarının və digər zəruri

infrastrukturun, mədəniyyət və tarixi abidələrin bərpası və yenidən qurulması, yaşayış binalarının tikintisi üçün 2,2 milyard manat ayrılacaq

(<https://apa.az/az/infrastruktur/2021-2024-cu-illrd-ishgaldan-azad-olunmus-razilrin-brpasi-ucun-ayrilacaq-vsaitin-hcmi-mlum-olub-620880>).

Son illərdə qızıl Azərbaycanın qeyri-neft ixracatında mühüm rol oynamışdır. Həm dünya bazarlarında qızılın bahalaşması, həm də bu sahədəki şirkətlərin müasir istehsal texnologiyalarına sahib olması, azad edilmiş ərazilərdəki qızıl yataqlarının işlənməsinin yaxın illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə verəcəyini göstərir. Azərbaycanın ÜDM-də kənd təsərrüfatı və turizm sektorunun payı az olsa da, bu iki sektor məşğulluğa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən sahələrdir. Bu baxımdan əmək qabiliyyətli insanların məşğulluğu üçün böyük perspektivlər var. Genişmiqyaslı bərpa tədbirləri və yeni infrastrukturun inşası tikinti sektoru üçün yeni imkanlar açır. Bütün bunlar xarici investorlar üçün maraqlıdır. Bir sözlə, azad edilmiş torpaqlarda tikinti işlərinə artıq başlanılıb. Önümüzdəki illərdə bu ərazilərdə daha böyük infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi gözlənilir

(<https://ikisahil.az/post/180559-ishgaldan-azad-olunmush-eraziler-iqtisadipotensialin-reallashdirilmasinin-yolu-infrastrukturun-yaradilmasindan-kechir>).

Yerli və xarici şirkətlərin layihələrində iştiraka gəlincə, bu, Azərbaycan şirkətləri üçün vacib bir təcrübə və xarici şirkətlər üçün əla bir fürsət olacaqdır. Bu mənada, Azərbaycanın azad edilmiş ərazilərinin təhlükəsizliyinin təmin olunması mərhələsindən sonra yerli və xarici şirkətlərin bölgədəki əsas maraqlardan birinə çevriləcəyi şübhəsizdir.

II FƏSİL. İŞGALDAN AZAD EDİLƏN QARABAĞ REGIONUNUN DİRÇƏLDİLMƏSİNƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB OLUNMASININ STİMULLAŞDIRICI VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanın digər bölgələrində xarici investisiyalardan istifadənin səmərəli yolları

Son dövrlərdə həyata keçirilən investisiya siyasəti Azərbaycan iqtisadiyyatının əhəmiyyətli dərəcədə inkişafına, strukturunun təkmilləşdirilməsinə şərait yaratmışdır. Əsas kapitalla qoyulan investisiyaların strukturuna nəzər salsaq görürük ki, investisiyaların əsas hissəsi tikinti-quraşdırma işlərinə yönəldilib.

Cədvəl 2: Əsas kapitalla qoyulan investisiyalar, mln.manat

	Cəmi investisiyalar	O cümlədən		
		Tikinti-quraşdırma işləri	Maşın avadanlıq alət və inventarlar	Sair işlər
2015	15 957 028,2	11 722 891,9	1 980 581,2	2 253 555,1
2016	15 772 825,8	11 531 951,9	1 866 110,2	2 374 763,7
2017	17 430 339,5	12 447 039,1	2 161 966,1	2 821 334,3
2018	17 244 862,9	11 737 621,4	2 032 307,3	3 474 934,2
2019	18 539 476,5	11 974 844,6	2 301 325,6	4 263 306,3
2020	17 226 110,7	11 021 953,1	2 893 107,0	3 311 050,6

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/construction/>

2020-ci ilin yanvar-may ayları üzrə mühüm kapital üzrə 4907,6 mln manata yaxın yaxud 2019-cu ildə uyğun dövrlə müqayisə etdikdədə 2,8 % az vəsait yönəldilmişdir. Neft-qaz sektorunda investisiyalar üzrə həcm 19,8 %, iqtisadiyyat üzrə yönəldilən vəsaitdə həcm isə 19,8 % artmışdır, qeyri-neft-qaz sektorunda 16,7 % azalma olmuşdur. İstifadə olunan vəsait üzrə 3282,3 mln. manat yaxud 66,9 % istehsal üzrə sahələrə, 1115,5 mln. manat (22,7 %) xidmət üzrə sahələrə, 509,8 mln manat (10,4 %) yaşayış evləri üzrə tikintiyə sərf olunmuşdur. Əsas kapital üzrə yönəldilən vəsaitdə 2891,6 mln manat yaxud 58,9 % daxili vəsaitləri təşkil etmişdir. Əsas kapital üzrə yönəldilən vəsaitlərin 2965,5 mln manatı yaxud 60,4 % uyğun olaraq tikinti-quraşdırmaya aid işlərə sərf olunmuşdur.

Əsas kapital üzrə yönəldilən investisiyaların ümumi dəyərdə 62,1 faizi müəssisə və təşkilatların, 21,4 faizi büdcə vəsaitlərinin, 6,5 faizi əhalinin şəxsi vəsaitlərinin, 5,4 faizi bank kreditlərinin, 2,4 faizi büdcədən kənar dövlət fondlarının, 2 faizi isə büdcədən kənar vəsaitlərin payına düşür

(<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4610>).

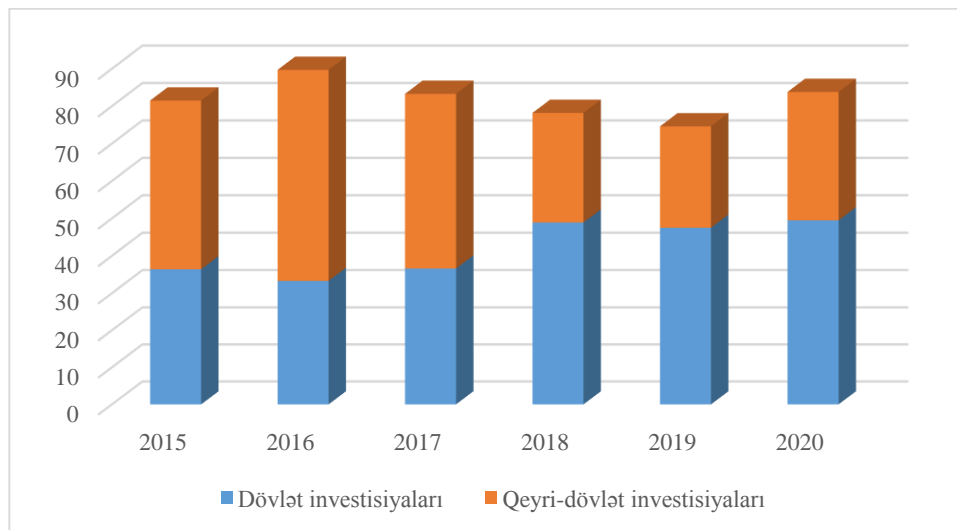
Cədvəl 3: 2015-2020-ci illər üzrə əsas vəsaitlərə daxili və xarici investisiyalar

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Xarici investisiyalar						
Mln.dollar	10719,1	10161,1	9120,5	8236,5	7129,1	6125,4
Daxili investisiyalar						
Mln.dollar	8828,1	4066,9	5092,8	6985,2	7568,9	7100,5

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

2020-ci ilin yanvar-may aylarında yeni klinik tibb müəssisəsi, 3 saylı Dostluq Mərkəzi, modul xəstəxana kompleksi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 2 ambulatoriyası, Sumqayıtda 2 tibbi maskalar istehsalı müəssisəsi, qoruyucu xüsusi geyim istehsalı müəssisəsi, hər bir gəncə və Şəkiddə 200 çarpayılıq xəstəxana, Kürdəmirdə və digər şəhərlərdə Azərxaçça ASC-nin Ağstafa, Goranboy, Kürdəmir, Qazax və Tovuz şəhərlərində yerləşən ASAN Həyat xəstəxanaları istifadəyə verilmişdir.

Qrafik 1: Əsas kapitəla yönəldilmiş investisiyaların mülkiyyət növlərinə görə bölgüsü, %-lə

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/construction/>

Özəl sektora investisiyalar dövlət sektoruna nisbətən az olsa da, bu sektorda da investisiya aktivliyi müşahidə olunur. Təbii ki, dövlət investisiya xərclərinin kəskin artması özəl sektora investisiya qoyuluşu üçün əlverişli şərait yaradır, digər sahələrdə törəmə tələbat yaradır. Nəqliyyat sektoruna sərmayə qoyuluşunun artması onu göstərir ki, bu sahə xarici investorların da marağındadır. Tikinti, informasiya və rabitə sahələrində xarici investisiyaların artım tendensiyaları göstərir ki, bu sahələr də xarici investorlar üçün cəlbedicilik baxımından perspektivlidir.

2020-ci ilin yanvar-dekabr aylarında ölkə iqtisadiyyatının və sosial sahəsinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitala 17 028,1 milyon manat investisiya yönəldilmişdir.

Qrafik 2: Əsas kapitala cəmi investisiyaların real artım tempi, %-lə

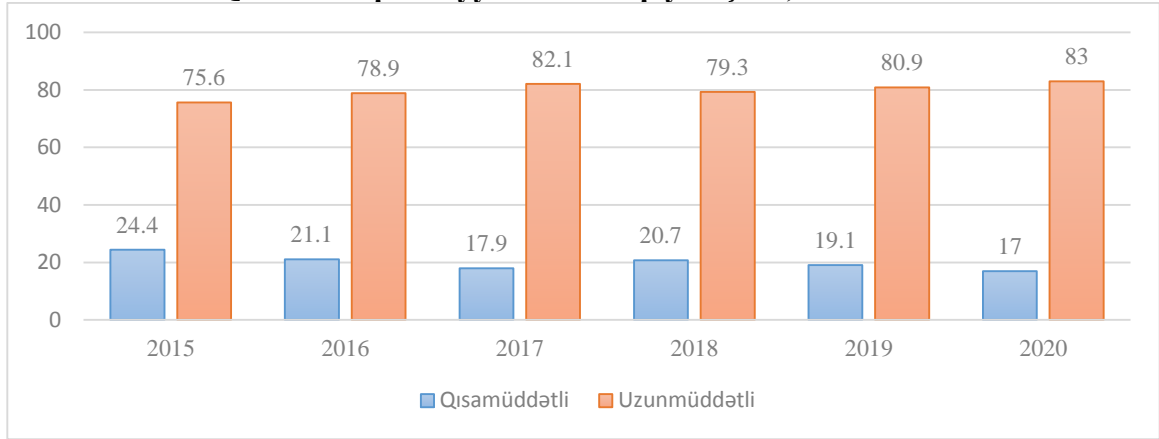
2017	36.6	46.7	3
2018	48.9	29.3	5
2019	47.5	27.1	
2020	49.5	34.3	

Mənbə: https://economy.gov.az/uploads/fm/files/iqtisadiyyat/2020_Makro

Əsas kapital üzrə yönəldilən investisiyaların 69,9 %-ni daxili investisiyalar, 30,1 faizini isə xarici investisiyalar təşkil edib. Müvafiq dövrdə əsas kapital üzrə yönəldilən ümumi investisiyaların 11148,4 milyon manatı (65,5 faizi) qeyri-neft sektorunda inkişafa, 5879,7 milyon manatı (34,5 faizi) neft sektorunda inkişafa yönəldilib.

Bu günə kimi ölkədə qeyri-neft sektorunun kompleks inkişafı, eləcə də iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin əhatə olunması prioritet istiqamətlərdəndir və bu istiqamətdə sahibkarlıq subyektlərinə xüsusi rol verilir.

Qrafik 3: İqtisadiyyata kredit qoyuluşları, mln.manat

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/construction/>

Sahibkarlığın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, rəqabət qabiliyyətinin artırılması, ən yaxşı beynəlxalq təcrübələrə uyğun olaraq əlverişli sahibkarlıq və investisiya mühitinin yaradılması və onun gəlirliliyinin daha da artırılması, mütərəqqi tənzimləmələr və qanunvericilik bazası bu sahədə mühüm vəzifələrdən biridir. Bu məqsədlərə nail olmaqdan ötrü dövlətin vasitəsilə dövlət-sahibkarlıq münasibətləri ardıcıl inkişaf etdiriləcək, sahibkarlıq üzrə fəaliyyətə qanunsuz müdaxilə və süni maneələr aradan qaldırılacaq, rəqabətqabiliyyətlilik və ixrac imkanları genişləndiriləcək, sahibkarlara dövlət dəstəyi və stimullaşdırılması mexanizmləri formalaşdırılacaq, “Elektron hökumət” xidmətlərinin göstərilməsi qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçiriləcək (Sadıqlı Ş. 2017: s.43).

Dövlət investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, biznesin genişləndirilməsi, müvafiq innovasiya strukturlarının, biznes-inkubatorlarının və texnoparkların yaradılması istiqamətində mühüm işlər görüb. 2013-cü ildən Azərbaycanda büdcə dəstəyi proqramlarının icrasının əlaqələndirilməsi və dəstəklənməsi layihəsi start götürüb. Layihə Azərbaycanda biznes-inkubatorlarının inkişafını, bu sahədə addımların və tədbirlərin əlaqələndirilməsini, o cümlədən ölkədə biznes-inkubatorların inkişafında Avropa İttifaqının ən yaxşı təcrübələrinin tətbiqi üzrə uyğun tədbirləri reallaşdırmağı nəzərdə tutur. İnkubatorun yaradılmasında əsas məqsəd gənclərin sahibkarlıq fəallığının dəstəklənməsi, biznes və işədüzlətmə üçün yeni imkanların yaradılması, sahibkarlara dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, Quba-

Xaçmaz iqtisadi rayonunda gənclərin məşğulluğunun artırılmasıdır. (Sadıqlı Ş. 2017: s.44).

Sənaye üzrə parkları təsis etmək ölkədə qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafa, ölkənin iqtisadiyyatında ixrac potensialının artırılmasına, o cümlədən rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalına, sənaye sahələrinin inkişafına, ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsinə, eləcə də istehsal və innovasiya, regionlarda məşğulluğun inkişafına və müasir texnologiyaların cəlb edilməsi üzrə mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Cədvəl 4: Azərbaycanın iqtisadi rayonlarının tərkibi, sahəsi və ərazisi (2019-cu il)

İqtisadi rayonlar	Sahə		Əhalisi	Əhalinin sıxlığı (01.01.2020-ci il tarixinə)
	Min m ²	Xüsusi çəkisi, %-lə	Xüsusi çəkisi, %-lə	
Azərbaycan Respublikası	86,6	100	100	116
Bakı şəhəri	2,14	2,4	22,7	1072
Abşeron iqtisadi rayonu	3,73	4,3	5,7	155
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	12,30	14,2	12,8	105
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	8,84	10,2	6,2	71
Lənkəran iqtisadi rayonu	6,07	7,0	9,4	156
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	6,96	8,0	5,5	80
Aran iqtisadi rayonu	21,15	24,4	20,3	97
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	7,33	8,4	6,8	94
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	6,42	7,4	2,5	40
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	6,13	7,0	3,2	53
Naxçıvan Muxtar Respublikası	5,50	6,3	4,5	84

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

Regionların kompleks inkişaf etməsi sektorunda 2004-cü ildən başlanmış məqsədyönlülük siyasəti üzrə davamlı şəkildə “AR-sı regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır. “AR-sı regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icra edilməsi ölkənin iqtisadiyyatında inkişaf, makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, və iş yerlərinin açılması, əhaliyə

göstərilən xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsində müstəsna rol oynayacaq irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, bununla da əhalinin rifahının daha da yaxşılaşdırılması və yoxsulluğun azaldılması, yeni müəssisələrin yaradılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsi üçün bu istiqamətdə atılmış düzgün addım hesab olunur. Bundan əlavə, Azərbaycanın regionları xarici investorlar üçün bir sıra üstünlüklərə malikdir (Hüseynov M. 2017: s.41):

- xarici investisiyalar üçün əlverişli şərait;
- sürətli inkişaf edən açıq iqtisadiyyat;
- qeyri-neft sektoru üzrə geniş imkanlar;
- təbii ehtiyatlar: minerallar və münbit torpaq;
- əlverişli strateji mövqe;
- rəqabətli yerli işçi qüvvəsi.

Regionların investisiya potensialından tam və hərtərəfli istifadə edilməsi, yeni sənaye, kənd təsərrüfatı, xidmət müəssisələrinin yaradılması, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, əhalinin təhsil, səhiyyə və digər sosial müdafiəsinin səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması tədbirləri, iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, daxili bazarın qorunması, idxaldan asılılığın minimuma endirilməsi və dövlətin bir sıra bu kimi strateji maraqlarına xidmət edir.

Fikrimizcə, Azərbaycanın regionları üzrə investisiyalar üzrə siyasətin mühüm istiqamətləri aşağıda göstərilənləri hesab etmək olar (Hüseynov M. 2017: s.41):

- qeyri-neft sektorunda və regionlarda inkişafa dair investisiyaların istiqaməti;
- regional;
- müasir inkişafda tendensiyalara müvafiq şəkildə investisiya siyasətinin prioritetləşdirilməsi;
- ölkənin regionlarında investisiya fəaliyyətinin sosialyönümlülüyünün daha da yaxşılaşdırılması, insan kapitalı üzrə və infrastrukturda investisiyalar üzrə prioritetli olmasının təmin olunması;

- iqtisadiyyatda prioritet sahələrə, həmçinin ixracyönümlü və yüksək əlavə dəyərə malik sektorlara yerli və xarici investisiyaları cəlb etməkdən ötrü regionlarda stimullaşdırma tədbirlərinin sürətləndirilməsi.

Regionlarda kommunal və sosial infrastrukturun yaradılması, biznes mühitini daha da yaxşılaşdırmaqdan ötrü investisiyaların artımına, yeni müəssisələr, iş yerləri açmağa və nəticə olaraq məşğulluğun artmasına və yoxsulluğun azaldılmasına təkan vermişdir (<https://president.az/az/articles/view/31697>).

2004-2018-ci illərdə dövlət proqramlarının icrası dövründə ümumi daxili məhsul istehsalı 3,3 dəfə, həmçinin qeyri-neft sektorunda 2,8 dəfə, sənayedə 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatında 1,7 dəfə artmışdır. Bu dövr ərzində reallaşdırılan məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsi olaraq ölkədə 2 milyona yaxın yeni iş yeri və 100 minə yaxın müəssisələr yaradılmış, onlardan 1,5 milyonu daimi, işsizlik 5 faiz, yoxsulluq 5,1 faiz azalıb. Dövlətin proqramlarının daxilində həyata keçirilən böyük işlər növbəti illərdə regionların inkişafından ötrü güclü şərait yaratmışdır.

2.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə xarici investisiya yatırımının mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi 30 ilə yaxın davam etdi və beynəlxalq vasitəçilər münaqişənin həllində real uğura nail ola bilmədilər. Ermənistanda baş nazir Nikol Paşinyanın rəhbərlik etdiyi qondarma “inqilabçı hökumət” Azərbaycana qarşı siyasi və hərbi təxribatlar törətmiş, onilliklər ərzində əldə edilmiş razılaşma və prinsipləri rədd edərək ATƏT-in Minsk Qrupunun danışıqlarını ləngitmişdir. Paşinyanın rəhbərliyi altında artan gərginlik və düşmənçilik Azərbaycanı tarixə 44 günlük müharibə kimi daxil olan irimiqyaslı hərbi əks-hücumlara başlamağa vadar etdi.

Beynəlxalq ekspertlər dəvət edilməklə işğal olunmuş ərazilərimizdə Azərbaycana dəymiş ziyanın qiymətləndirilməsi aparılacaq. Bu qiymətləndirmənin nəticələri Beynəlxalq Məhkəmənin Ermənistana qarşı çıxaracağı qərarlarda öz əksini tapacaq. Beləliklə, Ermənistan uzun illərdir ki, işğal etdiyi torpaqlara maddi, ekoloji və mənəvi ziyan vurub. Bu ərazilər işğal altında olarkən orada yerləşən

təsərrüfatlar, kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm və s. məhv edildi. ərazilərə ciddi ziyan dəyib. Belə ki, işğal zamanı həmin obyektlər “itirilmiş imkanlara” məruz qalmış, həmin təsərrüfatların gəlirləri (gəlir, mənfəət) ermənilər tərəfindən mənimsənilmişdir. İşğal zamanı bu rayonlarda yerləşən 8376 yaşayış məntəqəsi ermənilər tərəfindən dağıdılıb və talan edilib. Belə ki, həmin təsərrüfatlarda məskunlaşan soydaşlarımıza məxsus evlər, onların məişət əşyaları, mal-qara və ev quşları ermənilər tərəfindən mənimsənilib və vətəndaşlarımızın ötən müddətdə bu təsərrüfatlardan gəlir əldə etməməsi onların birbaşa dövlətə çıxış imkanlarını dolayı yolla azaldıb. Eyni sözləri orada fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələri, turizm obyektləri haqqında da demək olar (Səfərov Q. 2021: s.12).

Zərərin bərpası prosesi münaqişə investisiya tələb edən sənaye bir çox prioritet sahələri tələb edir. Bu identifikasiya sahəsi və münaqişədən sonra prosesin başlanmasının bərpası mürəkkəb mexanizmlər tələb edir. Buna görə də, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, prioritet əvvəlcədən zərəri aşkar etmək sonra minimum həyat səviyyəsinin təmin etməkdir. Təmin etmək üçün minimum həyat səviyyəsinin mühüm amilləri aşağıdakılardır:

- İşğaldan azad olunmuş ərazilərin minalardan təmizlənməsi;
- Elektrik təchizatı;
- Kritik yol xəritələrinin bərpa edilməsi;
- İcməli su, sanitariya və suvarma sistemlərinin bərpası;
- Yaşayış binalarının evləri, mənzilləri, bərpası və qorunması;
- Humanitar yardım aeroportunun bərpası.

Bu sahələrdə investisiyalar daha sonrakı mərhələdə sosial və iqtisadi dirçəlişə kömək edəcəkdir. Minalardan təmizləmə bu ərazilərə köçən sakinlərin təhlükəsizliyinin ən vacib amilidir. Bu prosesdən sonra kritik xətt yolu bərpası yaşayış sahələri və digər mühüm avadanlıq obyektləri arasında keçidi asanlaşdırmaq edəcək. İcməli su, kanalizasiya və suvarma sisteminin yenidən qurulması, insanların həyat səviyyəsinin artırılması və daha sonra ailə və ev təsərrüfatlarının qənaətlə canlandırılmasına kömək edəcəkdir. Sonda biz belə nəticəyə gələ bilərik ki, həyatın minimum səviyyəsi təzahürün gələcək prosesinin, yəni ilkin sosial-iqtisadi inkişafın

təmin edilməsidir. Belə ki, əlaqələndirilmiş təhsil, tibbi və Telekommunikasiya avadanlıqları, bərpa insanların uyğunlaşma prosesi sürətləndirilməlidir olunur. Paralel olaraq, kiçik və orta müəssisələri dəstəkləmək faydalı olacaq, əhalinin məşğulluğunu artırmaq və ev təsərrüfatlarının inkişafına birbaşa səbəb olan təşəbbüsləri artırmaq üçün. Bundan əlavə, iqtisadi dirçəlişə kömək edəcək bank və turizm sahələrinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Nəhayət, gəlir daşıyan sənaye dərinləşdirilməlidir və Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonalarında genişləndirilməlidir (Saticı A. 2021: s.2).

Sahələr üzrə maliyyə mənbələrinin qoyuluşu.

Bundan başqa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Kəhriz layihəsi uzun müddət mövcuddur. Layihənin əsas fəaliyyət sahəsi ambrizilərin reabilitasiyası və rayonlar üzrə resurs mərkəzlərinin yaradılması idi. Məhz bu proqram çərçivəsində yaşayış zonalarının içməli su ilə təmin olunması və torpağın suvarılması üçün variantlar işlənib hazırlanmışdır. (*Cədvəl 5 Əlavələr*)

Dünya praktikasında strateji və əlaqələndirilmiş investisiyalar donor və ya maliyyə əlaqələndirmə mərkəzinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu metodun köməyi ilə maliyyə investisiyalarına tələbat sahələrin aşkarlanmasına, düzgün maliyyə mənbələrindən tələbatların ödənilməsinə və nəticədə investisiyaların düzgün sahələrə yönəldilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun işğaldan azad olunmuş ərazilərində potensialı iqtisadi fəaliyyətin bir çox sahələrini inkişaf etdirmək potensialına malikdir.

Diaspora investisiya qoyuluşu. Münaqişədən yenidən çıxmış ərazilərə investisiyanın cəlb edilməsi postmünaqişə dövründə kifayət qədər mürəkkəb prosesdir. İnteraksiyalar zamanı informasiyaya çıxış dərəcəsi qoyulan investisiyalarla birbaşa mütənasibdir.

Digər investisiyalar. Postmünaqişə dövründə rayonlarda texnologiyalara investisiyaların cəlb edilməsi müəssisə kapitalı və ya kraudfandinq hesabına artırıla bilər. Son postmünaqişə dövründə investisiya qoyuluşu sahələrini diqqətlə öyrənmək və tədricən prioritetləri müəyyən etmək lazımdır. Vətəndaşların köçürülməsi prosesində ilkin həyat səviyyəsini təmin etdikdən sonra ilk növbədə

sosial-iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən rayonlara diqqət yetirilməlidir. Bundan başqa, uzunmüddətli perspektivdə dayanıqlı iqtisadi inkişaf modeli yaradılmalıdır və investisiyalardan dayanıqlı dönüşə nail olmaq üçün strateji istiqamətlər seçilməlidir. Nəhayət, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonalarının potensialından səmərəli istifadə etmək lazımdır (Saticı A. 2021: s.4).

Layihələrin həyata keçirilməsi təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi və onların iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi, region iqtisadiyyatının canlanması baxımından vacibdir. İqtisadiyyat naziri dağ-mədən sənayesinin inkişaf perspektivləri barədə danışmış və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırıqlarına uyğun olaraq, Daşkəsən rayonuna səfəri zamanı dəmir filizi yataqlarının bərpası və istismara qaytarılması, tranzit və logistika imkanları sahəsində fəal işlərin görüldüyünü qeyd etmişdir (<https://economy.gov.az/article/turkiye-shirketleri-ile-muqavileler-imzalanib/32004>).

Azərbaycanın şanlı qələbəsindən sonra regionda yeni geosiyasi reallıqlar üzə çıxdı. Qarabağın və ətraf rayonların işğaldan azad edilməsi regiona sabitlik gətirdi, iqtisadi potensialdan istifadə etmək və xarici sərmayələri cəlb etmək üçün müvafiq mühiti təmin etdi. Türkiyə, İtaliya, Böyük Britaniya, İsrail, Rusiya və Azərbaycanın digər strateji tərəfdaşları həyata keçirilən layihələrdə iştiraka böyük maraq göstərirlər. Azərbaycan hökuməti 2021-ci ildə regionun yenidən qurulması üçün 1,3 milyard dollar vəsait ayırır və 2022-ci ildə də eyni məbləğin ayrılması gözlənilir (<https://www.aa.com.tr/en/economy/turkish-firms-take-lions-share-in-rebuilding-karabakh/2454113>).

Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı kimi iri infrastruktur layihələrinin bir qismi başa çatıb. Bundan bölgədə işğaldan azad edilmiş əraziləri yaxınlıqdakı şəhərlərlə birləşdirən 650 kilometr (404 mil) yol çəkilib. Ağdam sənaye parkı, Zəngilan və Füzuli rayonlarında ağıllı kəndlər, Zəngilan, Kəlbəcər və Ağdam rayonlarında qiymətli metallar və tikinti materialları istehsalı layihələri planlaşdırma və inkişaf mərhələsindədir və onların regionun reinteqrasiyasında mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəyi gözlənilir.

III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XARİCİ İNVESTORLARIN CƏLB OLUNMASI

3.1. Qarabağ bölgəsində xarici investisiyalardan istifadənin prioritetləri

Müasir şəraitdə iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif formaları arasında xarici investisiyalar getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatında investisiya komponentinin ən mühüm elementlərindən birinə çevrilir. Birbaşa xarici investisiyaların özəlliyi ondan ibarətdir ki, o, öz spesifikliyinə görə iqtisadi artımın davamlılığına təminat verə bilər: texnologiya və nou-hau axını. Eyni zamanda, birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi regionun iqtisadi artımına töhfə verir və alıcı qlobal istehsal standartlarına uyğun olduğundan belə artımın keyfiyyətinə üstünlük verilir. Bu mövzunun aktuallığı onunla bağlıdır ki, Rusiyanın beynəlxalq kapital hərəkəti proseslərində iştirakı bazar islahatlarının sürətləndirilməsində mühüm amil olmaqla yanaşı, həm də ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi vasitəsidir. Xarici sərmayələr ölkədə ümumi sosial-iqtisadi sabitliyə töhfə verir, bununla əlaqədar olaraq onların cəlb edilməsi strategiyasının dəqiq müəyyən edilməsi, xüsusilə də ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması qərarın qəbul edilməsində həlledici amil kimi zəruridir (Федорова Е.А. 2014: s.51-52).

Qlobal iqtisadi çağırışlar və davam edən transformasiyalar ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri üçün yeni tələblər yaradır, kompleks və sistemli tədbirlər tələb edir. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin müasirləşdirilməsi, müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulması, iqtisadiyyatın böyük əlavə dəyərləri təmin etmək qabiliyyətində olan sahələri üzrə potensialdan sərfəli istifadə edilməsi problemləri var. Şübhəsiz ki, ümumi bu problemləri həll etmək institusional və iqtisadi islahatları sürətləndirməyi və bununla əlaqədar olaraq iri miqyaslı kapital qoyuluşlarının, əvvəllər qeyd edildiyi kimi, investisiyaların və xüsusən də xarici investisiyaları daha intensiv cəlb etməyi tələb edir. Bu amilləri nəzərə alaraq, qlobal iqtisadi çağırışların konteksti üzrə investisiyalar üçün mühitin səviyyəsini qiymətləndirmək prinsip və meyarların təkmil olunması, yenilənməsi yolu ilə

investisiyalar üzrə fəallığın artırılması, xüsusən də xarici investisiyalar üzrə daha fəal cəlb edilməsinin təmin olunmasından ötrü əlavə imkanları yaratmaq olar. Qabaqcıl dünya təcrübəsinin amillərinə və onun dövlətin investisiya siyasətində ölkədə milli iqtisadi maraqları cavablayan səviyyə üzrə tətbiqinə əsaslanaraq, iqtisadi inkişafın mövcud və perspektiv xüsusiyyətlərinə uyğun iş mexanizmlərindən istifadə daha çox ola bilər. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə uzun müddət əhatə edə bilən investisiyaların cəlb edilməsinə konseptual yanaşmaları müəyyən etmək, mövcud mexanizmlərin tam yenidən qurulmasını təmin etmək lazımdır. Investisiyalar üzrə mühitin cəlbediciliyinin artırılması və strukturunun şaxələndirilməsi, investisiya fondları institutunun inkişafı problemlərinin həlli və investisiyanın səmərəliliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artırılması üçün təsirli tədbirlər görülməlidir.

Investisiyalar üzrə mühitin formalaşması prosesləri və mexanizmlərindən ötrü müasir aspektlərinə yanaşaraq, həmin prosesləri zəiflədən ümumi amillər sistemli olaraq öyrənilməli, onların miqyasını müəyyən etmək, ölkənin iqtisadi inkişafının prioritetlərinə diqqət yetirmək, inkişaf istiqamətlərini proqnozlaşdırmaq və s. zəruridir. Sxem 1. müasir dövrdə investisiya mühitinin formalaşması proses və mexanizmləri üzrə blok-sxemini göstərir.

Qarabağda aparılan yenidənqurma və bərpa işlərinin ən mühüm hissəsi ərazilərin elektrik enerjisi ilə təminatı, bərpa olunan və yeni enerji mənbələrinin yaradılmasıdır. Ümumiyyətlə, Qarabağ “yaşıl enerji” zonası elan edilib. Prezident İlham Əliyev 2021-ci il mayın 3-də “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində yaşıl enerji zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” Sərəncam imzalayıb. Bu ərazilər üzrə “yaşıl enerji” zonasını yaratmaq üzrə uyğun konsepsiyaların və Baş Planın işlənib hazır edilməsi üzrə ixtisaslaşan beynəlxalq konsaltinq şirkətinin cəlb olunması məqsədi ilə Energetika Nazirliyinə ehtiyatdan 1 milyon 391 min manat ekvivalentində vəsait ayrılıb.

Sxem 1: Müasir dövrdə investisiya mühitinin formalaşması proseslərinin və mexanizmlərinin blok diaqramı

Mənbə: <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=43>

Qısa müddətdə Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə yol-nəqliyyat, energetika, sosial infrastrukturun qurulması - Prezident İlham Əliyev tərəfindən Qələbə yolunun, Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının açılışı, Zəngəzur dəhlizinin təməlinin qoyulması, eləcə də tariximizin bərpası, dini və mədəniyyət abidələri, “ağıllı şəhər” və “ağıllı” “Kənd” layihələrinin həyata keçirilməsi ölkəmizin gücünün və qüdrətli iqtisadi potensialının dünya miqyasında nümayişidir. Bundan başqa, Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə Şuşa, Ağdam, Füzuli və Cəbrayılın baş planları

hazırlanaraq təqdim edilmişdir (<https://ikisahil.az/post/269818-qarabag-yerli-ve-xarici-investorlar-uchun-celbedici-mekana-chevrilir>).

İlk “Ağıllı kənd” və “Aqropark Dost” layihələri Zəngilan rayonunda həyata keçirilir. Xüsusi vurğulanmalı olan məsələlərdən biri də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə “ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” konsepsiyasının həyata keçirilməsidir. Bu konsepsiyaya uyğun olaraq bu kənd və şəhərlərdə müasir tipli məktəblər, uşaq bağçaları, poliklinikalar, elektron hökumət mərkəzləri tikilir, turizm infrastrukturunu yaradılır. Bundan başqa, bütün binalar, tikililər, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələri alternativ enerji mənbələri ilə təmin olunub. Göründüyü kimi, genişmiqyaslı reabilitasiya tədbirləri və yeni infrastrukturun qurulması tikinti sektoru üçün yeni imkanlar açır. Bütün bunlar yerli və xarici investorların marağına səbəb olur. Bu gün Qarabağın bərpasına Türkiyə, İtaliya, Böyük Britaniya, Pakistan və İsraildən sərmayə axını var. İqtisadiyyat nazirinin müavini Sahib Ələkbərovun sözlərinə görə, Azərbaycan Respublikasının İAEƏ-də sahibkarlığa aid fəaliyyətin reallaşdırılması üçün İqtisadiyyat Nazirliyinə 900-dən çox müraciətlər daxil olmuşdur. Həmin müraciətlərin təxminən olaraq üçdə biri xarici, qalanları yerli sahibkar və şirkətlərə aiddir. O əlavə edib ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə logistika və ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, xidmətlərin göstərilməsi, sənaye istehsalının dəstəklənməsi davamlı məşğulluq üçün də yeni imkanlar yaradacaq (<https://ikisahil.az/post/269818-qarabag-yerli-ve-xarici-investorlar-uchun-celbedici-mekana-chevrilir>).

Ümumiyyətlə, Qarabağın mövcud geoloji vəziyyətini, iqlim şəraitini və potensial ehtiyatlarını nəzərə alaraq hansı sahələrin prioritet olduğunu qeyd etmək olar. Beləliklə, Qarabağ regionunun Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi, əlverişli coğrafi mövqeyi turizm potensialının əhəmiyyətli dərəcədə inkişafına səbəb olub. Əslində, məhz Qarabağ regionunun turizm potensialından əldə edilən gəlirlər bütün ölkədə turizm potensialını aşıya bilər. Bunun üçün turist üçün şərait, müasir şərait yaratmaq, yerin tarixi, təbiəti və ekoloji potensialını bərpa etmək, həmçinin Beynəlxalq Turizm Təşkilatının qarşıya qoyduğu məqsədləri həyata keçirmək lazımdır. Bundan əlavə, rayonda müxtəlif müalicə resurslarının olması, müalicə

turizmi, əlverişli təbii-iqlim şəraiti və kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların olması kənd təsərrüfatının, bitkiçiliyin, tərəvəzçiliyin, heyvandarlığın inkişaf etməsinə böyük şərait yaradacaqdır. 7 rayonda kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqların ümumi sahəsi 535 min hektardır. Bu cəhətdən kənd təsərrüfatı üzrə ən müasir texnologiyaların vasitəsi ilə inkişafı yerli tələbatı ödəməkdən ötrü kömək etməklə yanaşı, məhsulların xarici ölkələrə ixracı üçün dəyər yaradacaq

(<http://www.ulfet-az.com/Home/SinglePost?PostId=492>).

Qarabağ regionu üzrə emal sənayesində yeyinti və yüngül emal, kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq yarım sahələrində əhəmiyyətli olmasını rolunu müəyyənləşdirərək, prioritetləri aydınlaşdırmaq, prioritet istiqamətlərə investisiya qoyuluşunun, xüsusilə də xarici investisiyaların mövcud vəziyyətini öyrənmək və bu sahəyə sərmayə qoyuluşunu dəqiqləşdirmək lazımdır.

Bütövlükdə, ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafı, xüsusən də iqtisadiyyatın bərpa edilməsinə imkan verən müəyyən hərəkətverici qüvvəsi kimi formalaşmış emal sənayesinin prioritet sahələri həyati fəaliyyəti üzrə xarici investisiyaları cəlb etməyi təmin etməlidir. Bundan ötrü prioritet hesab olunan emal sənayesinin yenidən qurulması və inkişafına xarici investisiyaların təhlilinə daha çox diqqət yetirilməli, beynəlxalq investisiya bazarından Azərbaycana daha səmərəli investisiya layihələri cəlb edilməlidir. Maşın və avadanlıqlar, yeyinti və yüngül sənaye kimi istehsal alt sahələrinin sürətli inkişafı üçün xarici investisiya layihələrindən düzgün seçimdən daha yaxşı istifadə etməklə investisiya resurslarını daha səmərəli səfərbər etmək və alt sektorlar arasında optimal şəkildə bölüşdürmək olar.

3.2. Qarabağ iqtisadiyyatında birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi imkanlarının artması

30 ildir ki, Azərbaycan müharibə şəraitində olan, əhalisinin bir qismi qaçqın və məcburi köçkün düşən ölkə kimi tanınır. Bu həm də ölkənin investisiya mühitinə mənfi təsir göstərən bir amil idi. Çünki müharibə ehtimalı, onun gedişatı, nəticəsi, ölkənin iqtisadi həyatına necə təsir edəcəyi hər zaman xarici investorları da düşündürürdü.

Beynəlxalq reyting agentliklərinin siyahısında ölkəmizi geri salan amillər arasında müharibə faktoru da var idi. Ancaq Azərbaycan Ordusunun sentyabrın 27-də əks-hücum əməliyyatı ilə başladığı Vətən müharibəsinin hazırkı gedişatını, peşəkarlığını, hərbiçilərimizin şücaətini, Ali Baş Komandanın bu istiqamətdəki siyasi iradəsini bütün dünya heyranlıqla izləməkdədir. Hələ müharibənin 1 ayı tamam olmadan ordumuz Cəbrayıl, Füzuli rayonlarını və Zəngilan şəhərini, xeyli sayda yaşayış məntəqələrini və Suqovuşan yüksəkliyini, Xudafərin körpüsünü düşməndən azad etməklə böyük uğurlar qazandı. Azərbaycanın öz ərazilərini terrorçulardan təmizləməsi, bütövlükdə Cənubi Qafqazı munaqişə və terror ocağı olmaqdan xilas etməsi, sülhə məcbur etmə əməliyyatları həm də bölgənin iqtisadi sabitliyi baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Bu mənada müharibədə gözlənilən qələbədən sonra Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü təmin edib Ermənistanla sərəhdini bərpa etməsi ölkə iqtisadiyyatına iki istiqamətdə təsir edəcək. İlk olaraq bütövlükdə ölkənin beynəlxalq aləmdə qalib ölkə və sabitliyi, sülhü bərpa edən ölkə kimi nüfuzu artacaq. Həm də sabitlik və dinc şəraitdə investisiya mühiti daha münbit olacaq.

Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında qalib gələn ordunun qələbəsindən sonra 44 gün ərzində həyatımızda yeni bir dövr - işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə həyatın bərpası, yəni. munaqişədən sonra, daha doğrusu, munaqişədən sonrakı dirçəliş və ya tikinti. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərimizi qısa müddətdə bərpa etmək mümkün deyil və bu problemin həllinə mərhələli yanaşma ilə ilk növbədə prioritetlər müəyyən edilməli və onların həyata keçirilməsi ardıcıl olmalıdır. İlk növbədə işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın

təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ərazi hərbi sursatlardan təmizlənərək, müdafiəsiz torpaqların geniş ərazilərini əhatə edən müdafiə tikililəri, səngər və istehkamlar dağıdılıb, torpaqlar əvvəlki vəziyyətinə qaytarılıb. Dağıdılmış şəhər və kəndlərə dəyən maddi ziyan, maddi-mədəni dəyərlərimizə, ekologiyamıza, ətraf mühitə vurduğumuz ziyan qiymətləndirilməli, milli təhlükəsizliyimizin, müvafiq müdafiə obyektlərinin təmin edilməsi üçün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sərhədlər möhkəmləndirilməlidir. və paralel infrastruktur layihələri (Bayramov V. 2021: s.1-2).

Dövlət tərəfindən işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər, həmçinin bu rayonlarda iqtisadi potensial Azərbaycana, xüsusən qeyri-neft sektorunda yeni yerli və xarici investisiyaları cəlb etməkdə zəmin yaradacaqdır. İAEƏ-in bərpa edilməsi və inkişafına vahid yanaşmanın təmin edilməsi məqsədilə tədbirlərin dörd mərhələ üzrə reallaşdırılması planlaşdırılır. Birinci mərhələdə idarəetmənin və təhlükəsizliyin, infrastrukturun məsələlərini, növbəti mərhələ sosial xidmətlər üzrə inkişaf, iqtisadiyyatın bərpası və inkişafıdır. Avtomobil nəqliyyatı, mühəndis infrastrukturunu, irriqasiya və meliorasiya sistemlərinin tikintisi, ənənəvi və alternativ enerji istehsalının investisiya layihələrinin həyata keçirilməsində dövlət-özəl tərəfdaşlığından istifadə edilməsi təklif olunur. İqtisadi fəallığın stimullaşdırılması üçün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə xüsusi güzəştli iqtisadi rejimin tətbiqi vacibdir.

1. İqtisadi İslahatlar üzrə Təhlil və Kommunikasiya Mərkəzində icraçı direktor olan Vüsal Qasımlının vurğuladığı kimi, əslində ölkə Prezidenti İlham Əliyev münaqişədən sonrakı dövrün konseptual çərçivəni müəyyən etmişdir. Gördüyümüz kimi, münaqişədən sonrakı dövrün prioritetləri aşağıdakı kimi olacaqdır (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. 2021: s.17):

- Qarabağ bölgəsinin ölkə iqtisadiyyatına qısamüddətli reinteqrasiyası;
- regiondakı vəziyyətə nəzarət etmək və işğal nəticəsində ölkəmizə və əhaliyə dəymiş ziyanı qiymətləndirmək;
- regionun təbii və iqtisadi ehtiyatlarının monitorinqi və qiymətləndirilməsi;
- bərpa işlərinin prioritet planlarının və prioritetlərinin hazırlanması;

- innovasiya və investisiya siyasətinin prioritet olduğu bərpa işlərinin maliyyələşdirilməsinin effektiv mexanizminin yaradılması;

- şəhərlərin, kəndlərin və qəsəbələrin yeni baş planlarını hazırlamaq və ardıcılıqla bərpası işlərinin aparılması;

- rayonun iqtisadi infrastrukturunun, o cümlədən yolların, meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin, enerji təchizatı, qaz təchizatı, su təchizatı, kanalizasiya və digər sistemlərin yaradılması, bərpası və inkişafı;

- rayonun sosial infrastrukturunun inkişafının təmin edilməsi;

- dövlət orqanlarının fəaliyyətinin hərtərəfli dəstəklənməsi;

- məcburi köçkünlərin mərhələli şəkildə öz yurdlarına qaytarılması, iqtisadi və sosial məsələləri nəzərə almaqla insan kapitalı üzrə inkişafdan ötrü tədbirlərin görülməsi;

- özünüməşğulluğu təmin etməkdən ötrü tədbirlər, həmçinin KOS-ın, kiçik sahibkarlığın, ailə təsərrüfatlarının inkişafı;

- və nəhayət, regionun zəngin təbii ehtiyatlarına əsaslanan yeni texnologiyalar, həmçinin yeraltı və yerüstü təbii sərvətlər, mədənçıxarma və metallurgiya, metallurgiya, maşınqayırma və emal, yüngül sənaye, yeyinti sənayesi, tikinti materialları sənayesi, energetika, kənd təsərrüfatı, inkişaf, turizm, sənətkarlıq və digər fəaliyyətlər burada prioritet olacaq.

Artıq dövlətin icra hakimiyyətlərində bu konsepsiyanın tətbiqi ilə bağlı əməli işlərə başlanılıb. Bərpa işlərinin bir mərkəzdən əlaqələndirilməsi, özbaşınalığın qarşısının alınması məqsədilə Prezidentin uyğun sərəncam və fərmanları ilə yeni dövlət korporativ idarəetmə orqanları yaradılmış, onlara müvafiq səlahiyyətlər verilmiş və fəaliyyətə başlamışdır. Bu sənədlərdə qeyd olunduğu kimi, dövlət hüquqi şəxsi olan Qarabağın Dirçəlişi Fondu (bundan sonra Fond) Azərbaycanın İAEƏ-nin bərpa edilməsi və yenidən qurulması, həmçinin onun davamlı inkişafı üçün prioritet vəzifədir.

Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri haqqında Azərbaycan Respublikasının Fərmanında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadiyyatın reinteqrasiyası ilə bağlı aşağıdakılar qeyd olunur. İAEƏ-in ölkədə

iqtisadi və sosial imicində tarixi yerini bərpa etmək lazımdır. Yeni rayon iqtisadi fəaliyyətdə aparıcı həlqələrdən biri olmalı və ölkədə başqa regionlar ilə eyni inkişafli səviyyəyə çatmalıdır. Regionda davamlı inkişafı iqtisadiyyatın zəruri resurslara olan tələbatının ödənilməsindən asılı olacaq, təbii sərvətlərin bolluğu və əldə edilmiş tarixi siması bu sahələrə investisiya cəlb edəcəkdir (Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. 2019).

Regional Bərpa Planı regional xarakter daşsa da, onun icrası milli iqtisadi inkişafa aid konsepsiyaya, həmçinin bu yaxınlarda qəbul edilmiş Dövlət Proqramlarına, Strateji Yol Xəritələrinə, Dövlət Büdcəsinə Baxışlara və Proqnozlara, müvafiq investisiya, kredit, maliyyə, gömrük və məşğulluq sahələrinə əsaslanır. siyasətçilər., transformasiyanın yeni şərtlərinə uyğunlaşmağı və maliyyə mənbələrini müəyyənləşdirməyi tələb etdi. Məhz bu reallığın nəticəsi olaraq, ölkə Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamına əsasən “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri” adlı yeni inkişafa aid konsepsiya qəbul edilmişdir. Yeni inkişaf üzrə konsepsiyanın kifayət dərəcədə iddialı məqsədləri və şüarı güclü dövlətin və yüksək firavan cəmiyyətin yaradılmasıdır.

Möhkəm təməl üzərində mənzillə təmin etməklə biz ölkənin iqtisadi fəallığında regionun payını işğaldan əvvəlki səviyyəyə çatdırma və durmadan artırmaq olar. Bu proseslərdə zəruri stimullara əsaslanmış özəl təşəbbüslər gər cəhətdən təşviq edilməli, həmçinin dövlət-özəl tərəfdaşlığı üzrə inkişaf etdirilməsi əhəmiyyətlidir.

Göründüyü kimi, dövlət investisiyaları ilə yanaşı, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yerli və xarici investisiyaları cəlb etməklə iqtisadi və sosial infrastrukturunu yenidən bərpa etmək, əhali üçün məşğulluğun təmin olunması istiqamətlərində işləri reallaşdırmaq prioritet vəzifədir. Mütəxəssislər İAEƏ-in böyük iqtisadi potensiala və təbii sərvətlərə malik olduğunu qeyd edirlər. Bu, sözügedən sahələrə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, eyni zamanda bu əhali üçün məşğulluğu təmin etmək cəhətdən xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Demək olar ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin yüksək iqtisadi potensialı bütün dünyada tanınır. Məsələn, işğaldan əvvəl azad edilmiş ərazilər üzümçülük, pambıqçılıq, taxılçılıq və heyvandarlıqda xüsusi paya malik idi. Bu rayonların kənd təsərrüfatı istehsalı və ixrac potensialı çox

yüksəkdir. Şuşa, Füzuli, Kəlbəcər və Zəngilan rayonlarının böyük turizm potensialı var (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. 2021: s.16).

Araz çayının üzərində iki su elektrik stansiyasının - Xudafərin və Qız qalasının tikintisi nəzərdə tutulur ki, bu da işğaldan azad edilmiş rayonların fasiləsiz enerji təchizatını təmin edəcək. Hər iki zavod yerli enerji tələbatının ödənilməsində və ölkənin ixrac potensialının artırılmasında mühüm rol oynayacaq. Təbii sərvətlərin və faydalı qazıntıların işlənməsi investisiya baxımından böyük perspektivlər vəd edir. Dünya təcrübəsində strateji və əlaqələndirilmiş investisiyalar donor və ya maliyyə koordinasiya mərkəzinin yaradılması kimi başa düşülür. Beləliklə, investisiya ehtiyacı sahələrin müəyyənləşdirilməsinə, ehtiyacların düzgün maliyyə mənbələrindən təmin edilməsinə və son nəticədə investisiyaların düzgün istiqamətlərə yönəldilməsinə səbəb olacaqdır.

Növbəti 4 il ərzində işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası ilə bağlı layihələrə ayrılacaq vəsaitin məbləği açıqlanıb. 2021-2024-cü illər üzrə dövlət investisiya proqramının əsas istiqamətləri layihəsinə əsasən 2021-ci ilin büdcə zərfində 2022-ci ildən başlayaraq əsaslı təmir işlərinə əsaslı vəsait qoyuluşu hesabına hər il 1,5 mlrd manat vəsaiti ayırmaq nəzərdə tutulmuşdur.

“Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında” qanun layihəsinə əsasən işğaldan azad edilmiş ərazilərə böyük qayıdışın təmin edilməsi məqsədilə şəhər və kəndlərin bərpası və yenidən qurulması, bu ərazilərdə müasir infrastrukturun yaradılması, elektrik enerjisi, təbii qaz təchizatı, su, rabitə, yollar 2021-ci ildə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, mənzil-kommunal təsərrüfatı və digər zəruri infrastruktur obyektlərinin, mədəniyyət və tarix abidələrinin bərpası və yenidən qurulması, habelə abadlıq-quruculuq obyektlərinin tikintisi üçün dövlət büdcəsindən 2,2 milyard manat vəsait ayrılmışdır (<https://apa.az/az/infrastruktur/2021-2024-cu-illrd-igaldan-azad-olunmus-razilrin-brpasi-ucun-ayrilacaq-vsaitin-hemi-mlum-olub-620880>).

Son illər Azərbaycanın qeyri-ərzaq ixracında qızıl mühüm rol oynayır. Dünya bazarlarında qızılın qiymətinin qalxması, bu sahənin müəssisələri üçün müasir istehsal texnologiyalarının mövcudluğu və azad edilmiş ərazilərdə qızıl yataqlarının

işlənməsi yaxın illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə verəcək. Kənd təsərrüfatı və turizm Azərbaycanda ÜDM-ə az təsir göstərsə də, bu iki sektor məşğulluğa əhəmiyyətli təsir göstərir. Bununla əlaqədar əmək qabiliyyətli əhali üçün böyük məşğulluq imkanları mövcuddur. Yeni infrastrukturun bərpası və tikintisi üzrə kompleks tədbirlər tikinti sektoru üçün yeni imkanlar açır. Bütün bunlar xarici investorları cəlb edir. Bir sözlə, işğaldan azad edilmiş torpaqlarda artıq tikinti işlərinə başlanılıb. Növbəti illərdə bu ərazilərdə daha böyük infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi gözlənilir. Yerli və xarici şirkətlərin layihələrdə iştirakına gəlincə, bu, Azərbaycan şirkətləri üçün mühüm təcrübə, xarici şirkətlər üçün isə böyük imkan olacaq. Bu mənada Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mərhələsindən sonra yerli və xarici şirkətlərin regionda əsas maraqlardan birinə çevriləcəyi şübhəsizdir.

Münaqişədən sonrakı dövrdə bu ərazidə texnologiyaya investisiya vəncür kapitalı və ya kraudfanding vasitəsilə artırıla bilər. İlk mərhələdə böyük məbləğdə sərmayə qoymaq çətin olduğundan, KOS səviyyəsində investisiyaların cəlb edilməsi gələcəkdə böyük investisiyalara dəstək olacaq. Nəticədə, Tayvan və Yaponiya texnologiyaya vəncür kapitalı investisiyalarında özlərini sübut etdilər. Dövlət-özəl tərəfdaşlıq vasitəsilə bir çox sahələr üzrə sərmayələr qoyula bilər. İnfrastruktur layihələrinin dövlət-özəl tərəfdaşlığının əsasında reallaşdırılması özəl sektorda canlanmaya, səmərəliliyi artırmağa və dövlət büdcəsində yükün azaldılmasına gətirib çıxarır. Səmərəliliyin artması və xərclərin bölüşdürülməsi hesabına həyata keçirilən layihələrin sayı artır.

Gördüyümüz kimi, “münaqişədən sonrakı dirçəliş və ya quruculuq” zamanı işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyası dövlət, onun rəhbərliyi və müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən kifayət qədər çevik, sistemli, ardıcıl, elmi əsaslı struktur siyasəti və həyata keçirilməsini tələb edir. Bu konsepsiyada qeyd edildiyi kimi, növbəti on ildə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün aşağıdakı beş milli prioritet həyata keçirilməlidir:

1. Davamlı rəqabət iqtisadiyyatı;
2. Dinamiki, inklüzivli və sosial ədalətli cəmiyyət;

3. Rəqabətliyyə malik insan kapitalının və müasir innovasiyaların inkişafı;
4. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə böyük qayıdış;
5. Təmiz ətraf mühit və ölkənin yaşıl inkişafı.

Qəbul edilmiş Milli Prioritetlərdə milli iqtisadiyyatın o dövrün iqtisadiyyatının çağırışlarına və dünya iqtisadiyyatına rəqabətədavamlı inteqrasiyanın tələblərinə uyğun olaraq hərtərəfli inkişafı ilə yanaşı, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yüksək gəlirlilik problemi öz əksini tapmışdır. Aydın ki, vətəndaşların daimi yaşaması üçün hərtərəfli təhlükəsiz və əlverişli yaşayış mühitinin yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bundan ötrü yeni ərazilər üzrə layiqli yaşayışı təmin etmək, müasir infrastruktur qurmaq, rahat həyat tərzini keçirmək, müasir xidmətlərdən istifadə etmək lazımdır. Rayonun iqtisadi potensialını uyğun şəkildə istifadə etməklə əhali üzrə məskunlaşmanın işğaldan öncəki səviyyəsinə çatmasını təmin etmək lazımdır.

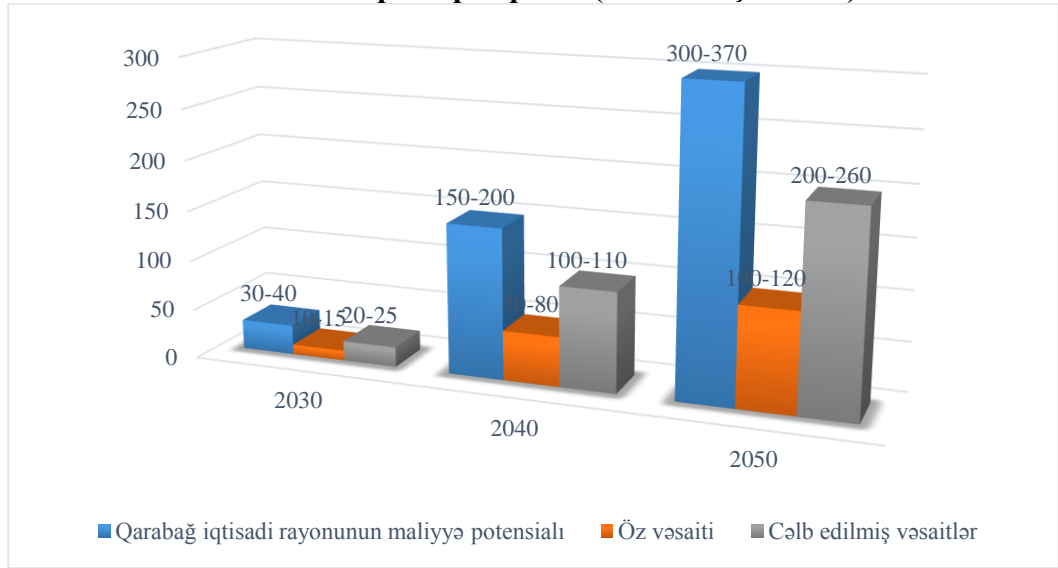
Hazırkı şəraitdə İslam iqtisadiyyatının Azərbaycanın inkişafından ötrü həmişəkindən daha vacibdir. Qarabağda irimiqyaslı meqalayihələri dəstəkləməkdən ötrü alternativ maliyyə mənbələrinə ehtiyac var. İslam iqtisadiyyatı üzrə potensialdan nə qədər tez istifadə olunsaydı, sahibkarlar da ondan bir o qədər tez yararlanırdı. Qarabağda bu imkanlardan yararlanmağın vaxtı çatıb. Regional sahibkarların Qarabağın İslam bazarında olmaqla imkanları genişləndirərək KOB-in inkişaf etməsinə şərait yaradacaq. Hesab olunur ki, Qarabağ regionunda İslam iqtisadiyyatı üzrə mühüm hərəkətverici qüvvəsi qida və moda sənayesidir. İslam maliyyə sektoru ilk növbədə maliyyə məhsullarına tələbi stimullaşdırı bilən iki sektorun (qida və moda) inkişafı üçün əlverişlidir. İslam iqtisadiyyatının əhəmiyyəti və “halal” sənayenin mövcudluğu bütün dünyada qəbul edilir. Halal brendi Qarabağ müəssisələrinin ən mühüm segmentlərindən biri ola bilər. Onlar onu təhlükəsizlik, təmizlik və keyfiyyət üçün yeni standart kimi qəbul etməzlər. Xarici istehlakçılar halal məhsullara daha çox inanırlar. Qarabağda fəaliyyət göstərən şirkətlər əlavə sukuk istiqrazlarından yararlanı bilər. Çin, İtaliya, Türkiyə və Fransanın moda sənayesi “islami və mühafizəkar” geyimlərin yayılmasına mühüm töhfə verir. Qarabağ iqtisadiyyatının bərpası layihəsinə Türkiyə, Çin və İtaliyanın moda və

tekstil şirkətlərinin cəlb edilməsi məqsəduyğundur. Qarabağ iqtisadiyyatının bərpası həm alternativ beynəlxalq maliyyə investisiyaları tələb edir, həm də bir bazar kimi Qarabağ iqtisadiyyatı onlar üçün çox cəlbedici ola bilər.

Bundan ötrü də işğaldan qurtarılmış Qarabağ torpaqlarının bərpa edilməsində İslam maliyyəsinin imkanlarından istifadə etmək lazımdır. Hesab olunur ki, bu, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv ölkələrlə iqtisadi və maliyyə əlaqələrində inkişafdan ötrü sabit platformaya çevrilə bilər. İslam maliyyə modelinin Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunması varlı ərəb ölkələri üzrə, ilk olaraq Səudiyyə Ərəbistanından, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və Qətərdən, həmçinin başqa müsəlman ölkələrindən, həmçinin Türkiyə və İran Respublikasından belə investorları cəlb edəcək. Hüquqi mühit və fiziki infrastrukturların tələblərinə cavab verən Beynəlxalq İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı - İİB və onun filial təşkilatları, fərqli İslam fondlarının və özəl tərəfdaşlıqların, həmçinin İslam iqtisadi ekosistemlərinə malik seçilmiş ölkələr - Səudiyyə Ərəbistanı, Malayziya, BƏƏ və s. əməkdaşlıq etmək və İslam və Halal sənayesinin tələblərinə uyğunlaşmaya kömək etmək. Bu sahədə halal istehsalçıları və ixracatçıları dəstəkləyə bilən və halal sertifikatı ilə bağlı daxili prosedurlarını inkişaf etdirən əlavə mütəxəssislərin hazırlanmasına, eləcə də İslam iqtisadiyyatı və onun faydaları haqqında ictimaiyyətin maarifləndirilməsinə ehtiyac var (Rəsulova G.R. 2021: s.65).

2050-ci ilədək Qarabağda maliyyə potensialı ölkənin maliyyə potensialının 30-40 faizinə qədər yüksələcəyi tamamilə realdır. Qeyri-karbohidrogen üzrə ehtiyatların sektorda dinamiki inkişaf etməsi iqtisadiyyatı şaxələndirmə prosesini dərinləşdirmək cəhətədən bu qənaətlərə gəlməyə şərait yaradır. 30 illik işğal zamanı vəhşicəsinə dağıdılan bu potensialın bərpasına və tədricən inkişafına 2021-ci ildən başlanılıb.

Qrafik 4: 2030-2050-ci illərdə Qarabağ iqtisadi rayonunun maliyyə potensialının artım dinamikasının empirik proqnozu (mlrd. ABŞ dolları)

Mənbə: <https://iqtisadiyyat.com/az/pages/5/news/1222>

Qrafikdən görüldüyü kimi, Qarabağın maliyyə üzrə potensialında 2030-2050-ci illər arasında on dəfədən çox artım olacağı aydındır. Bu baxımdan, əsrin ortalarına qədər Qarabağ ən inkişaf etmiş regiona çevriləcəkdir

(<https://iqtisadiyyat.com/az/pages/5/news/1222>).

İqtisadi təhlillər nəticəsində artıq azad edilmiş rayonlarda müəyyən gəlir bazasını yaratmaq prosesində dinamikanı görürük. Belə ki, yalnız 2021-ci il üzrə büdcədə Qarabağ iqtisadi rayonu hələ də bir çox rayonlarda yerli xərcləri ödəyə bilməsə də, sabit yerli gəlirlər yaradılıb.

Cədvəl 6: 2021-ci il üzrə Qarabağ iqtisadi rayonunun işğaldan azad olunmuş ərazilərinin gəlir və xərcləri (min manat)

№	Rayonlar	Yerli gəlirlər	Yerli xərclər	Yerli gəlir və xərcləri tarazlaşdırmaq üçün mərkəzləşdirilmiş xərclərdən ayrılımlar
1	Ağdam	5385	10425	5075
2	Cəbrayıl	998	3669	2687
3	Füzuli	7966	10351	2402
4	Kəlbəcər	1300	4989	3693
5	Qubadlı	3147	3413	-
6	Laçın	2420	5459	3114
7	Zəngilan	1631	2855	1227

Mənbə: <https://iqtisadiyyat.com/az/pages/5/news/1222>

İslam maliyyəsinin xüsusiyyətləri bilavasitə qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarından asılı olan xüsusi qanunvericilik bazasını, habelə maliyyə institutları üzrə fəaliyyətlə əlaqədar bəzi qanunlara əlavə və dəyişikliklərin edilməsi zərurətini tələb edir. Azərbaycan Respublikasında alternativli maliyyə mənbələrini istifadə etməkdən ötrü hüquqi baza lazımdır, Qarabağın yenidən qurulmasında iştirak etmək istəyən İslam maliyyə institutları bu mexanizmlərdən istifadə etməkdə belə maneələrlə üzləşirlər. Bundan əlavə, qanunvericilik, iqtisadi maarifləndirmə, alternativ maliyyə xidmətlərindən istifadənin genişləndirilməsi məsələlərini həll edə bilən “Alternativ maliyyə modelinin inkişafı üzrə Yol Xəritəsi” hazırlana bilər. Azərbaycanın, Türkiyənin və başqa İslam ölkələri üzrə akademik dairələr ilə işçi qrupunun yaradılması, Qarabağın iqtisadiyyatında inkişaf üçün alternativ maliyyə modelini yaratmaq üçün aşağıdakılar təklif olunur (Rəsulova G.R. 2021: s.66):

- imkanlar və perspektivlər” mövzusunda beynəlxalq konfransın təşkili məqsəduyğundur.

- SWOT təhlili hazırlamaq;

- Qarabağda İslam maliyyəsi layihələrinin həyata keçirilməsi üçün layihələrin seçilməsi və hazırlanması;

- İslam maliyyə savadlılığını artırmaq üçün şirkətlər və təşkilatlar üçün təlimlər keçirmək.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi üsullarının fərqliliyinə baxmayaraq, öz iqtisadiyyatlarına böyük həcmdə investisiya cəlb edən ölkələr ümumi xüsusiyyətlərə malikdir:

- investisiyaların etibarlı qorunması;

- investorlarla uzunmüddətli etibarlı əlaqələr;

- investisiyaların kritik həcmi və perspektiv inertial artım.

Keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə xarici kapitalın cəlb edilməsi probleminin həlli onların inkişafının məqsəd və vəzifələrinin əlaqələndirilməsindən asılıdır. Keçid dövründə olan ölkələr birbaşa xarici investisiyaları cəlb etmək üçün rəqabət aparırlar. Onlar yaxşı başa düşürlər ki, iqtisadiyyatın müasirləşdirilməsi, maliyyə problemlərinin həlli üçün xarici investisiyalar əvəzsizdir. Bir çox ölkələr üçün xarici

investisiyalar da bazar institutlarının formalaşmasında rol oynayır. Ölkəyə yatırılan xarici investisiyaların həcmi qəbul edən ölkənin iqtisadiyyatının səmərəliliyini təmin edəcək səviyyədə olmalıdır. Beynəlxalq investisiya rəqabəti ilə mübarizədə investorlara daha liberal investisiya rejimi təklif edən ölkə qalib gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya stimulları və onların investisiyaların cəlb edilməsində rolu nisbidir.

3.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə xarici investisiyaların cəlb olunmasının perspektiv inkişafı

Konseptual, sistemlilik əsasında metodoloji yanaşmalar olmadığı halda, bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasında investisiya üzrə proseslərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan investisiyaların cəlb edilməsi və səmərəli istifadəsi probleminin həlli mümkün deyil. Dövlət investisiya siyasətinin və investisiya strategiyasının perspektivli nəzəri müddəalarının və elmi cəhət üzrə əsaslandırılan metodologiyaların işlənilib hazırlanması, səmərəli investisiya üzrə mühitin formalaşdırılması ölkədə inkişafın iqtisadi əsaslarını möhkəmləndirməkdən ötrü ilk şərtləri yaratmaq üçün zəruri şərtidir. Bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatında və onun müxtəlif sahələri üzrə investisiyada proseslərin idarə olunması onların strukturunun və inkişaf dinamikasının dəyişməsinə təsir edən amillərin hərtərəfli öyrənilməsini tələb edir. İdarəetmə investisiya qərarları üzrə formalaşdırılmasına təsir göstərən makroiqtisadi şəraiti öyrənmək lazımdır.

Bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedən Azərbaycan Respublikası istehsalın təşkil edilməsi və aparılması üçün, onun əhatə dairəsinin genişləndirilməsindən ötrü, yeni texnikanın və texnologiyaların tətbiqinə böyük investisiyalar tələb edir. Bu tələbatı ödəməkdən ötrü, ölkə iqtisadiyyatına, xüsusi ilə aqrar sektora xarici investisiyaları cəlb etmək dövlət üzrə reallaşdırılan investisiyanın siyasi vəziyyətindən asılı olur. Bazar iqtisadiyyatının vəziyyətində investisiyalar üzrə siyasət aşağıda göstərilən prinsiplərə əsaslanmalıdır:

Cədvəl 7: İnvestisiya siyasətinin prinsipləri

<ul style="list-style-type: none"> - İnvestisiya prosesinin ardıcıl mərkəzləşdirilməsi, kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində müəssisələrin şəxsi vəsaitlərinin xüsusi çəkisinin artırılması, amortizasiyanın rolunun artırılmasından biri kimi investisiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələri; - dövlət investisiyalarının müsabiqə əsasında istehsal məqsədləri üçün yerləşdirilməsi; - mərkəzləşdirilmiş kapital qoyuluşlarının qaytarılması. 	<ul style="list-style-type: none"> - layihələrin birgə dövlət kommersiya maliyyələşdirilməsi təcrübəsinin genişləndirilməsi - dövlət büdcəsindən investisiyalara ayrılan vəsaitlərin məqsədli xərclənməsinə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi; - dövlət investisiya layihələrinin sığortalanması və təmin edilməsi təcrübəsinin genişləndirilməsi; - xarici investisiyaların stimullaşdırılması.
---	---

Mənbə: Vəliməmmədov M.Ş. 2017: s.27

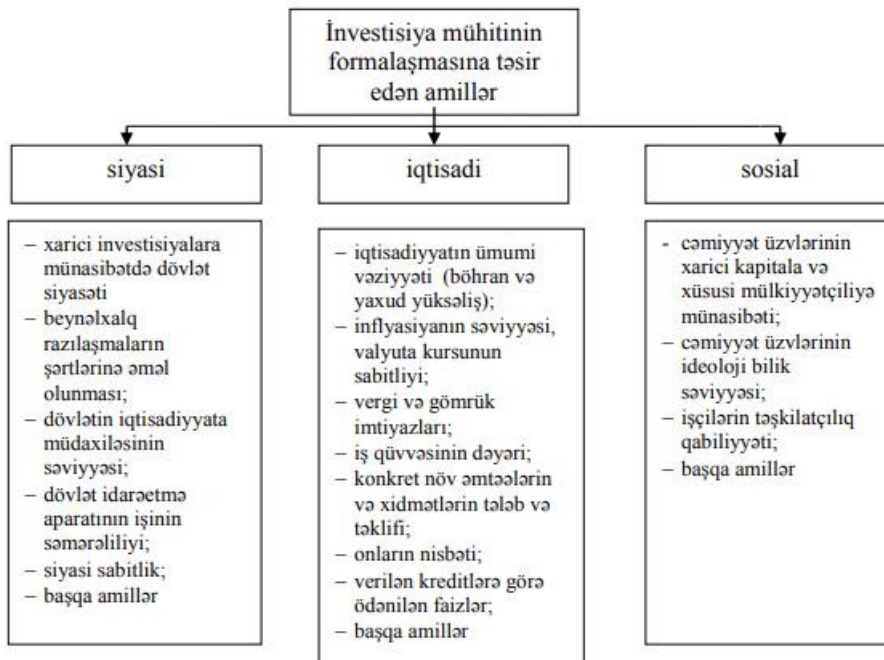
Normal təkrar istehsal prosesi üçün müəssisələrin investisiya potensialının bərpası zəruridir. Bunun üçün onların resurslarının və mənfəətlərinin amortizasiya rolunu artırmaq lazımdır. İqtisadi artım vasitələrini sürətləndirməkdən ötrü bütün yığımları artırmaq lazımdır. Lakin əmanət fondunun müəyyən həddən artıq artması istər-istəməz sosial problemlər üzrə həll məsələlərinin zəifləməsinə, son nəticə olaraq istehsalda inkişafın zəifləməsinə gətirir. Əmanətlərin müəyyən dərəcədə artması iqtisadi inkişaf üzrə sürətlənməyə gətirir ki, bu da daha sonra istehsalın inkişafına əks təsir göstərir. Səmərəlilik azalır, bu da öz növbəsində aşağı rentabelliyin təbii nəticəsidir. Bütün bunlar sərmayələrin ölkənin iqtisadi inkişafında əsas rola malik olduğunu və iqtisadiyyatda həm xarici, həm də daxili maliyyə mənbələrinin optimal nisbətinin saxlanılmasının vacib olduğunu sübut edir.

İqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi və perspektivli inkişafın mühüm vasitəsi kimi çıxış edən investisiyalar real məcmu kapitalı artırmaqda, iqtisadi səmərəliliyi stimullaşdırmaqda, ümumi olaraq, rəqabətqabiliyyətinə malik milli iqtisadiyyatı formalaşdırmaqda əsas rola malikdir. Real istehsalın dirçəldilməsi və iqtisadiyyatın yeni sahələrinin yaradılması və inkişafı üçün əsas əsas kimi ondan istifadənin səmərəliliyinin və qənaət səviyyəsinin yüksəldilməsi böhranların aradan qaldırılmasına, ölkədə milli sərvəti artması üçün şərait yaradır. Hazırkı vəziyyətdə yerli müəssisələr üzrə xarici iqtisadi əlaqələrdə bərabərhüquqlu iştirakçı və tərəfdaş olmaq səlahiyyəti verilir. Bu fürsətdən yararlanaraq ölkənin iqtisadiyyatı üzrə ümumi sahələrdə xarici tərəfdaşlar ilə səmərəli iqtisadi əlaqələri qurulur. Eyni

zamanda hər bir müəssisədə xarici iqtisadi əlaqələrin amilindən istifadə etməyə çalışırlar. Ona görə də dövlət və özəl sektorun sahibləri xarici iqtisadi əlaqələr qurmaqla müxtəlif sahələr, istehsal və qeyri-istehsal müəssisələri üzrə inkişafa qayıtmaqdan ötrü investisiya cəlb etməyə çalışırlar. Bu istiqamət üzrə aparılmış işlər artıq yanacaq-energetika kompleksi, eləcə də ölkə iqtisadiyyatı üzrə mühüm sahə sayılan neft-qaz hasilatı sektorunda öz nəticəsini verib. Hazırda ölkəmizə xarici investisiyalar üzrə axın artır və onun miqyası getdikcə genişlənir, emalın, tikintinin və xidmətin sahələrini əhatələyir. Cəmiyyət üzrə real kapitalın artımı iqtisadiyyatda istehsalda potensialı artırır, istehsala investisiyalar, yeni texnologiyalar yüksək rəqabət şəraitində fəaliyyətdə olmağa kömək edir, onların məhsullarının qiymətlərinin daha yaxşı tənzimlənmə üçün şərait yaradır.

İnvestisiyalar əslində sahibkarlıq və digər fəaliyyət obyektlərinə bütün növ əmlakın və əqli mülkiyyətin, ödənişlərin və maliyyə öhdəliklərinin qoyuluşudur. İnvestisiyalar perspektivlidir və rəqabət, qeyri-müəyyənlik və risk mühitində baş verir. Müasir investisiyalar ETT-nin dinamik inkişafda olması və milli iqtisadiyyat üzrə rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək zərurəti ilə əlaqədar olaraq innovativ xarakter daşıyır.

Sxem 2: İnvestisiya mühitinin formalaşdırılmasına təsir göstərən amillər

Mənbə: Vəliməmmədov M.Ş. 2017: 31

Yuxarıda deyilənlərə aydınlıq gətirmək üçün belə nəticəyə gəlmək olar ki, investisiyalara mülkiyyət və əqli mülkiyyət formasında sahibkarlıq və digər fəaliyyəti təmin etmək, gələcək mənfəət və ya digər səmərə əldə etmək məqsədi ilə təsərrüfat obyektlərinə qoyulan bütün növ kapital qoyuluşları daxildir. İnvestisiya prosesinin dinamikası onun tənzimlənməsi üçün gələcək dövrdə investisiya üzrə ümumi mərhələləri əhatələyəcək çevik alətlərdən istifadəni tələb edir. Ölkədə inkişafın ümumi mərhələləri üzrə investisiyada prosesin tənzimlənməsi üçün müxtəlif alət və üsullardan istifadə olunur ki, onların məcmusu investisiya mexanizmini təşkil edir. İnvestisiyaların inkişafının tənzimlənməsində dövlətin xüsusi rolu var. İnvestisiya prosesləri üzrə dövlət tənzimlənməsi qanunla və sahibkarlıq subyektlərində davranışa təsir edən digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan iqtisadi rıçaqlardan istifadə etməklə dövlət vasitəsilə reallaşdırılan bazar iqtisadiyyatında dövlət idarəçiliyi kimi baxıla bilər.

Təsərrüfata aid subyektlərdə investisiyalar üzrə fəaliyyətin dövlət nəzarətindədir. Bu, ilk növbədə, investisiyaların öz xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Beləliklə, investisiya fəaliyyətinin iqtisadiyyatını dinamik və rəqabətqabiliyyətli inkişafının əsası, cəmiyyətin yüksək sosial inkişaf səviyyəsini təmin edən amil, dövlətin iqtisadi və xüsusilə ərzaq təhlükəsizliyinin əsasını təşkil edir. Dövlətin investisiya siyasəti iqtisadi və sosial sahələrə investisiyaların cəlb edilməsi üçün tədbirlər sistemini nəzərdə tutmalı və onlardan səmərəli istifadəyə şərait yaratmalıdır. Buna hüquqi sistemin təkmilləşdirilməsi, investisiya və innovativ inkişaf üçün vergi və kredit stimulları, habelə aktiv amortizasiya siyasətinin aparılmasına şərait yaradılması və xarici investisiyaların cəlb edilməsi yolu ilə nail olmaq olar. Dövlət büdcəsinə daxil edilmiş təsdiq edilmiş proqramların həyata keçirilməsində tam əsaslı kapital qoyuluşları üzrə maliyyələşdirilmə dövlət öhdəliklərini reallaşdırmaq məqsədi ilə investisiya prosesləri üzrə iqtisadi tənzimlənmədə dövlətin rolunu gücləndirmək nəzərdə tutulur (Vəliməmmədov M.Ş. 2017: s.33).

Bu gün iqtisadi modernləşmə şəraitində müxtəlif sənaye və sahələrin modernləşdirilməsi, struktur islahatları və investisiya siyasətinin prioritetlərinin

müəyyən edilməsində dövlətin rolu qalmaqdadır. Eyni zamanda, dövlət mövcud problemlərin həllində və investisiyaların səmərəli bölüşdürülməsinin daha da təkmilləşdirilməsində əsas islahatçı kimi iştirak edir. İqtisadiyyatın qloballaşması və bazar münasibətlərinin tələbləri şəraitində dünyada investisiyalar uğrunda şiddətli rəqabət səngimək bilmir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması, iqtisadiyyata birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün hüquqi, sosial-iqtisadi və digər şərtlərin təkmilləşdirilməsi, xarici investisiyalar üçün açıq qapı siyasətinin həyata keçirilməsi, iqtisadi müstəqilliyin prioritet istiqamətlərinə vəsaitlərin səfərbər edilməsi və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təmin edilməsi nəzərdə tutulur (Халилова С. 2019: s.50).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərə iqtisadiyyatına xarici investisiyaları cəlb etmək üçün bir sıra amillər var. Bunlara regionun zəngin təbii sərvətləri, istehsal sisteminin formalaşması, nisbətən ucuz işçi qüvvəsi, geosiyasi yerləşmə daxildir. Milli iqtisadiyyatın yeni keyfiyyət vəziyyətinə nail olunması iqtisadi siyasət sahəsində yeni meyarların və məqsədlərin tətbiqini tələb edir. Nəinki nailiyyətləri möhkəmləndirmək, həm də iqtisadi artımın yeni keyfiyyətlə təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək lazımdır.

Bu cəhətlərdən biri də xarici investisiyaların cəlb edilməsi, yəni müasir texnika və texnologiyaların idxalı və inkişafı, idarəetmə bacarıqlarına yiyələnmək, yeni iş yerlərinin açılması və innovativ layihələrin hazırlanması ilə əldə edilən nəticələndir. Deməli, iqtisadiyyatımızın inkişafı xarici sərmayələrin cəlb olunma səviyyəsindən, onlardan səmərəli istifadə səviyyəsindən asılıdır. İqtisadiyyat sahələrinin keyfiyyətə yüksəlişi daha çox investisiyaların həcmində struktur dəyişiklikləri hesabına baş verir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilər üçün ölkənin investisiya cəlbediciliyinin öyrənilməsi, daxili kapital resursları, habelə xarici investisiyalar və kreditlər hesabına investisiyaların artırılmasına dair təklif və tövsiyələrin hazırlanması vacibdir ki, bunun da məqsədi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaqdır. Bəs, investisiyaların köməyi ilə hansı problemləri həll etmək olar? Birincisi, daxili bazarda tələbat olan məhsulları istehsal edəcək, xaricdən gətirilən malları əvəz

edəcək yeni müəssisələrin tikintisi yeni iş yerlərinin açılmasına səbəb olacaqdır. İkincisi, istehsalın genişləndirilməsi və ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin perspektiv inkişafı milli müəssisələrin nizamnamə kapitalının həcmi tamamlayır. Üçüncüsü, milli iqtisadiyyat texnoloji yenilənməyə məruz qalacaq, milli sənaye istehsalında yeni və müasir avadanlıqlar quraşdırılacaq ki, bu da dünya bazarında rəqabət apara bilən milli məhsulların istehsalına səbəb olacaqdır. Dördüncüsü, milli istehsalçılar kreditlər hesabına perspektivli layihələr həyata keçirə biləcəklər. Beşincisi, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası olacaq.

Xarici sərmayələr kreditlərə nisbətən üstünlük təşkil edir, çünki onlar xarici borcları artırmır və eyni zamanda (Новичкова В.И. 2013: s.247):

- əmtəə və xidmətlərin istehsalına, texnologiyaların inkişafına, qabaqcıl idarəetmə üsullarına və s. əsaslı vəsait qoyuluşlarının əlavə mənbəyi kimi xidmət edir;

- xarici borcun ödənilməsi üçün vəsaitlərin daxil olmasına töhfə vermək;

- istehsal və elmi-texniki korporasiya sayəsində milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına müəyyən inteqrasiyasını təmin etmək;

- regionun iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların kəmiyyət və keyfiyyəti kompleks xarakteristikası olan onun investisiya mühitinin cəlbedicilik dərəcəsi ilə müəyyən edilir;

- digər ölkələrin nümunəsi göstərir ki, xarici sərmayə, düşünülmüş investisiya cəlbətmə proqramı olduqda, daxili iqtisadiyyata müsbət təsir göstərir;

- sənaye məhsullarının ayrı-ayrı növlərinin istehsalının inhisarlaşdırılması, işsizliyin artması, milli təhlükəsizliyə təhdid, ətraf mühitə mənfi təsir hallarında xarici kapital üçün məhdudiyyətlər qoyulmalı olan iqtisadiyyat sahələri və müəyyən fəaliyyət növləri var;

- xarici investisiyalar daxili sərmayə çatışmazlığını kompensasiya etmək iqtidarında deyil və xarici investisiyaların aktivləşməsi yalnız yerli investorların uğurlu fəaliyyəti fonunda baş verə bilər.

Bununla əlaqədar olaraq işğaldan azad edilmiş ərazilər üçün investisiya prosesinin təşkilinin bir sıra mühüm aspektlərinə aid standart təkliflər hazırlamaq lazımdır:

- dünya iqtisadi və diplomatik əlaqələrin daha da genişləndirilməsi;
- xarici investorlar arasında ayıqlığa səbəb olan informasiya təcridinin aradan qaldırılması;
- hökumətdən zəmanət tələb edən layihələrin texniki-iqtisadi əsaslandırmasının aparılması qaydasının müəyyən edilməsi;
- xarici investorlara vergi güzəştlərinin verilməsi;
- ən yüksək iqtisadi effekt verən investisiya layihələri üçün güzəştli regional kreditlərin verilməsi;
- investisiyaların cəlb edilməsi üçün ən əlverişli şərtlərin tətbiq olunduğu prioritet sahələrin, sənaye növlərinin, iqtisadi zonaların müəyyən edilməsi;
- xarici investorların iştirakı ilə investisiya müsabiqələrinin keçirilməsi;
- regionda və regionda xarici investorlarla regionun müəssisələri arasında müqavilələr üzrə mübahisələrin həlli mexanizminin işlənilib hazırlanması;
- xarici investisiyalı müəssisələrin öz ehtiyacları üçün həm yerli, həm də idxal olunan məhsulların beynəlxalq keyfiyyət və ekoloji təhlükəsizlik standartlarına uyğunluğunun spesifikasiyası qaydasının müəyyən edilməsi;
- biznes planlarının və investisiya layihələrinin hazırlanması üçün müəssisələrdə konsaltinq və mühəndislik şirkətlərinin, ixtisaslaşmış xidmətlərin yaradılması.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bu sahələrin həyata keçirilməsi investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, investisiya fəallığının artmasına əlverişli şəraitin yaradılmasına, xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün yeni alət və texnologiyaların işlənilib hazırlanmasına böyük töhfə verəcəkdir. Bundan əlavə, ölkədə və onun regionlarında investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün siyasi və iqtisadi sabitlik, səriştəli vergi siyasəti, xarici investorlara təminat və s.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə əhalinin davamlı şəkildə köçürülməsini təmin etmək üçün bu ərazilər cəmiyyət üçün ən sağlam, müasir və firavan yaşayış mühitinə çevrilməli, davamlı köçürülmə üçün müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına əsaslanan yaşayış mühiti yaradılmalıdır. İşğaldan azad edilmiş ərazilər ölkənin iqtisadi fəaliyyətinin əsas həlqəsi olmalı və ölkə üzrə başqa regionlara yönəlmiş inkişafda yüksəliş əldə etməkdir. Tədqiqat işində son nəticələri ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələri qeyd etmək olar:

1. Hazırda bu rayonlarda Azərbaycan Respublikasının Ermənistan Respublikası ilə Sovet İttifaqı dövründə yaradılmış dövlət sərhədlərinin bərpası və işğal olunmuş ərazilərin dirçəldilməsi, müxtəlif nəqliyyat-logistika infrastrukturunun tikintisi davam etdirilir. Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev regionda idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və ölkə iqtisadiyyatının idarə edilməsinin strateji mexanizmlərinin yenilənməsinə başlamaq məqsədilə iqtisadi rayonların bölünməsi üzrə yeni strukturun təsdiq edilməsi haqqında mühüm qərar qəbul edib.

2. Azərbaycan Respublikasında yeni iqtisadi rayonların ayrılması ölkə Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilib. Nəticədə iki yeni iqtisadi rayon - hər biri zəngin iqtisadi potensiala malik Qarabağ və Şərqi Zəngəzur yarandı. Bu regionların iqtisadi inkişafı bilavasitə nəqliyyat və logistika infrastrukturunun qurulması ilə bağlıdır.

3. Beləliklə, indiki inkişaf mərhələsində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin əsas istiqaməti işğaldan azad edilmiş ərazilərdə nəqliyyat-logistika infrastrukturunun qurulmasıdır. Son bir il ərzində işğal olunmuş ərazilər azad edildikdən sonra rayonda nəqliyyat-logistika infrastrukturunun yaradılması istiqamətində xeyli işlər görülüb. Bu məqsədlərə respublikanın xeyli maddi, insan və maliyyə resursları yönəldilir. Görülən işlərin nəticəsidir ki, Füzulidən Şuşaya yüz kilometrə yaxın məsafədə Füzulidə beynəlxalq hava limanı tikilib, Qələb magistral yolu çəkilib, Zəngilan və Laçında hava limanları tikilir, Zəngəzur dəhlizinə hazırlıq gedir, və s.

4. Nəzərdə tutulan emal müəssisələrinin tikintisini də bu ehtiyacın ödənilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlərdən biri kimi qiymətləndirmək olar. Məlumdur ki, Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi havasının, suyunun, torpağının saflığına görə əsrlər boyu insanların diqqət mərkəzində olub və olmaqda davam edir. Qarabağda yetişdirilən yabanı meyvə və giləmeyvələrdən istifadə etməklə istehsal olunan ekoloji cəhətdən təmiz “üzvi” ərzaq məhsullarınının xarici bazarlara ixracı da ölkə iqtisadiyyatının inkişafına mühüm müsbət təsir göstərir.

5. Azərbaycan iqtisadiyyatının uğurlu inkişafı üçün tək-cə onun neft-qaz sənayesinin deyil, həm də qeyri-neft sahələrinin inkişafı, ölkənin ixrac potensialının artırılması, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa və quruculuq işləri başa çatdırılacaqdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə təbii potensialın artırılması və investisiya mühitinin stimullaşdırılması və prioritet inkişafını təmin etmək üçün aşağıdakı təklifləri vermək olar:

1. İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımız çox zəngin su ehtiyatlarına malikdir. Xüsusilə, Laçın və Kəlbəcər rayonlarının şirin su ehtiyatlarına əsaslanır. Suyun təmizlənməsi və qablaşdırılmasınının dəstəklənməsi həm yerli bazara, həm də ixraca böyük fayda gətirə bilər.

2. Qarabağda üzümçülüyn, tütünçülüyn, pambıqçılığın, baramaçılığın, meyvəçiliyin, taxılçılığın, heyvandarlığın inkişafı üçün kifayət qədər imkanlar var. Qarabağın kənd təsərrüfatının emalı və yeyinti sənayesinin inkişafı üçün potensialı və ənənələri var. Belə ki, o, təsərrüfatların, kooperativlərin və aqroparkların inkişafının bütün mərhələlərini, eləcə də kənd təsərrüfatı məhsullarının emal olunaraq son məhsula çevrilməsini əhatə edə bilər.

3. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinə və fermer təsərrüfatlarına dövlət maliyyə dəstəyi göstərilməli, kənd təsərrüfatında bazar prinsiplərinə əsaslanan sığorta sistemi yaradılmalıdır. Gənclər üçün iş yerlərinin yaradılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün işlək mexanizm hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir.

4. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə investisiya mühitinin investisiya cəlbediciliyini və səmərəliliyini artırmaq üçün beynəlxalq təcrübələrdə özünü

doğrudan fəaliyyətə aid modellərin fundamental tədqiqi və bu təcrübələrin səmərəli nümunələrini tətbiq etmək Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafının strateji məqsədləri nəzərə alınmaqla nəzərdən keçirilməli və həyata keçirilməlidir.

5. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə investisiya mühitinin formalaşması proseslərini intensivləşdirmək və bunun ilə əlaqədar fəaliyyətə aid mexanizmlərin təkmil olunması məqsədilə investisiyaların cəlb edilməsi, köçürülməsi, idarə edilməsi və s. üzrə hüquqi, iqtisadi, institusional mexanizmlərdə yenilənmə və təkmilləşdirilməsi zəruridir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Pirallahı Sənaye Parkının yaradılması haqqında” 14 sentyabr 2016.
2. Abışlı L.V. (2012). “Birbaşa xarici investisiyaların mahiyyəti və onların Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilməsi”. Bakı Universitetinin Xəbərləri, №1, Sosial-siyasi elmlər seriyası, səh.113-119.
3. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”.
4. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”.
5. “Azərbaycan-2020: Gələcəyə baxış İnkişaf Proqramı”.
6. Bayramov V. “Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafı ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunu daha da gücləndirir”, Xalq qəzeti, 2021, 3iyul, səh.1-2.
7. Cəfərova E., Hüseynov V., Bağırov O., Hacıyev Ş., Əsgərova R., 2021 “44 günlük Qarabağ müharibəsi: mülahizə və nəticələr”, Air Center, 36 səh.
8. Əhmədov B.S. “İnvestisiya və kapital anlayışlarının mahiyyəti: mikroiqtisadi və makroiqtisadi yanaşmalar”, Azərbaycanın Vergi Xəbərləri, 2011, səh.69-84.
9. Əhmədov B.S. “İnvestisiya və kapital anlayışlarının mahiyyəti: mikroiqtisadi və makroiqtisadi yanaşmalar”, Azərbaycanın Vergi Xəbərləri, 2011, səh.69-84.
10. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. “Azərbaycan iqtisadiyyatı postkonflikt dövründə: mövcud vəziyyət və strateji prioritetlər Dayanıqlı inkişaf”, cild 1, № 1, 2021, səh.13-20.
11. Hüseynov M. “Azərbaycanda investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri və regionların xarici investorlar üçün üstünlükləri”, Təfəkkür (13), 2017, səh.38-42.
12. Kərimli İ.A. “Qarabağ Dirçəliş Fondu: investisiya yatırımlarına yeni yanaşmalar”, <https://news.unec.edu.az/ekspert-reyi/7061-garabag-dirchelish-fondu-investisiya-yatirimlarina-yeni-yanashmalar>.

13. Rəsulova G.R. (2021). “Azərbaycanın tarixi torpaqlarının işğaldan azad olunmasının və onların bərpa edilməsinin maliyyə təminatı”, AUDİT, 4 (34), səh.60-69.
14. Sabiroğlu N. (2006), “Qloballaşma və xarici investisiyalar”, Bakı, 289 səh.
15. Sadıqlı Ş. “Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, innovasiyaların tətbiqi və bu sahədə atılmış addımlar Statistika xəbərləri”, № 3, 2017, səh 39-47.
16. Satıcı A. (2021), “İşğaldan azad olunmuş ərazilərin post-konflikt dövründə bərpa prosesi İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi”, 6 səh.
17. Səfərov Q.Ə. “İşğaldan azad olunmuş ərazilər: əldən verilmiş imkanlar və perspektivlər”, Sumqayıt Dövlət Universiteti Konfrans materialları, 2021, səh.11-14.
18. Səmədzadə Z.Ə. “İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası proqramı və iqtisadi rayonlaşma məsələləri”, Sumqayıt Dövlət Universiteti Konfrans materialları, 2021, səh. 4-11
19. Vəliməmmədov M.Ş. “Azərbaycanda investisiya mühiti və dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyəti, Azərbaycanın İqtisadi və Sosial Araşdırmalar” Jurnalı 2017, Volume 4, Number 4/İl 4, Say 4, səh.25-34 26
20. Yəhyayeva A.Y. “Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi yolları və bu sahədə dünya təcrübəsi”, Sumqayıt Dövlət Universiteti, “ELMİ XƏBƏRLƏR”, Sosial və humanitar elmlər bölməsi, 2019, Cild 15 № 4 , səh.72-75.

İngilis dilində

1. Karimova G. “Analysis Of International Experience Of Attracting Foreign Investments”, Народно-стопански архив, 2018, (3), p.15-26, <https://ideas.repec.org/a/dat/earchi/y2018i3p15-26.html>.
2. Karimova G.A. (2019), “Financial mechanism of foreign investment attraction, Central Asian Problems of Modern Science and Education”: Vol.4: Iss.2, Article 125. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/capmse/vol4/iss2/125>.

3. Ruzmetov B., Jumaeva Z.K., Xudayarova M. “International Experience in Attracting Foreign Direct Investment”. International journal on economics, finance and sustainable development, 2021, p.38-43.

Türk dilinde

1. Murat B., Cansel S.O., Ercan Ç. “Doğrudan yabancı yatırımları Türkiye’ye çekmek için yapılması gereken düzenlemeler”, Selçuk Üniversitesi Karaman İ İ B.F. Dergisi, 2007, s.253-263.

2. Şebnem A., Beyhan A.A., Mehmet Z. “Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler”: Yükselen Piyasalar Örneği Arş, Grv. 2013, s.97-110.

Rus dilinde

1. Бодунов Е.Р. “Понятие и сущность иностранных инвестиций: общеправовая характеристика Вопросы российского и международного права”, 2012, стр.68-89.

2. Кадочников С.М. (2002), “Прямые зарубежные инвестиции: микроэкономический анализ эффектов благосостояния”, СПб., Экономическая школа, 267 стр.

3. Каримова Г.А., Халилова С. “Роль инвестиций в развитии национальной экономики scientific collection «interconf”, 2020, №1(34), стр.49-53.

4. Мазур Е.А. “Понятие иностранных инвестиций. Вестник Московского университета МВД России 2009”, №10, стр.62-65.

5. Новичкова В.И. “Особенности привлечения иностранных инвестиций на современном этапе”. Международный опыт , 2013, стр.245-251

6. Федорова Е.А. “Факторы, влияющие на приток иностранных инвестиций в регионы Региональная Экономика: теория и практика 2014”, стр.51-62.

7. Халилова С. “Роль инвестиций в развитии национальной экономикиinternational forum”: Problems and scientific solutions, 2019, стр.49-53.

8. Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. (2003), “Инвестиции”, М., ИНФРА-М, 1028 стр.

İnternet resursları

1. Adıgözəlov K. Bölgə üçün yeni imkanlar. 29 noyabr 2021
<https://www.tred.az>

2. [http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/noyabr/728070\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/noyabr/728070(meqale).pdf).

3. <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=43>

4. <http://www.ulfet-az.com/Home/SinglePost?PostId=492>

5. <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=2468&lang=1#>(25.5.2007.

6. <https://apa.az/az/infrastruktur/2021-2024-cu-illrd-ismaldan-azad-olunmus-razilrin-brpasi-ucun-ayrilacaq-vsaitin-hcmi-mlum-olub-620880>

7. <https://apa.az/az/infrastruktur/2021-2024-cu-illrd-ismaldan-azad-olunmus-razilrin-brpasi-ucun-ayrilacaq-vsaitin-hcmi-mlum-olub-620880>

8. <https://economy.gov.az/article/turkiye-shirketleri-ile-muqavileler-imzalanib/32004>

9. https://economy.gov.az/uploads/fm/files/iqtisadiyyat/2020_Makro

10. <https://ereforms.gov.az/files/article/pdf/az/928f9df13982b83325e7a69f720563df.pdf>

11. <https://ikisahil.az/post/180559-ishgaldan-azad-olunmush-eraziler-iqtisadi-potensialin-reallashdirilmasinin-yolu-infrastrukturun-yaradilmasindan-kechir>

12. <https://ikisahil.az/post/269818-qarabag-yerli-ve-xarici-investorlar-uchun-celbedici-mekana-chevrilir>

13. <https://iqtisadiyyat.com/az/pages/5/news/1222>

14. https://media.nesta.org.uk/documents/foreign_direct_innovation.pdf.

15. <https://president.az/az/articles/view/31697>

16. <https://vergiler.az/news/economy/11182.html>

17. <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkish-firms-take-lions-share-in-rebuilding-karabakh/2454113>.
18. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4610>
19. <https://www.stat.gov.az/source/construction/>
20. <https://www.stat.gov.az/source/regions/>.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1

Cədvəl 5: Göstərilmiş mənbələrdən maliyyə cəlb edilməsi və bu maliyyənin işğaldan azad olunmuş ərazilərimizə strateji və koordinasiya yatırılması

Sahələr	Minalardan təmizlənmə	Kritik yol xəritələrinin bərpası	Ev/mənzil, içməli su, Sanitariya və İrriqasiya	Təhsil, Səhiyyə və Telekommunikasiya	Kiçik və Orta Biznes, Ev təsərrüfatı, Bank və Turizm	Dağ-mədən sənayesi, Kənd Təsərrüfatı inkişafı, Enerji proqramları
Maliyyə mənbələri						
ANAMA	✓					
Beynəlxalq Etimad Fondu	✓					
ABŞİA (USAİD)	✓		✓		✓	
Halo Turst	✓					
Dünya Bankı		✓	✓		✓	✓
İslam İnkişaf Bankı		✓			✓	
Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (IFC)					✓	✓
Asiya İnkişaf Bankı		✓			✓	
ARDNF (SOFAZ)		✓		✓		✓
BMTİP (UNDP)		✓	✓	✓		
Qırmızı Xaç Cəmiyyəti (ICRC)			✓			
Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (IOM)			✓	✓		

Beynəlxalq Telekommunikasiya Birliyi (ITU)				✓		
BMTİD (UNCTAD)				✓		
QHT				✓		
Aİ Komissiyası (EU comission)						
Diaspora						
Transmilli Korporasiyalar (TMK)						
Vençur Kapital					✓	
Kraudfandinq					✓	
Dövlət-Özəl Tərəfdaşlığı		✓	✓			✓
Birbaşa Xarici İnvestisiyalar (BXİ)			✓		✓	✓

Mənbə: <https://ereforms.gov.az/files/article/pdf/az/928f9df13982b83325e7a69f720563df.pdf>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması alətləri.....	23
Cədvəl 2: Əsas kapitalla qoyulan investisiyalar, mln.manat.....	35
Cədvəl 3: 2015-2020-ci illər üzrə əsas vəsaitlərə daxili və xarici investisiyalar.....	36
Cədvəl 4: Azərbaycanın iqtisadi rayonlarının tərkibi, sahəsi və ərazisi (2019-cu il).....	39
Cədvəl 5: Göstərilmiş mənbələrdən maliyyə cəlb edilməsi və bu maliyyənin işğaldan azad olunmuş ərazilərimizə strateji və koordinasiya yatırılması.....	75
Cədvəl 6: 2021-ci il üzrə Qarabağ iqtisadi rayonunun işğaldan azad olunmuş ərazilərinin gəlir və xərcləri (min manat).....	58
Cədvəl 7: Investisiya siyasətinin prinsipləri.....	61

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların mülkiyyət növlərinə görə bölgüsü, %-lə.....	36
Qrafik 2: Əsas kapitalla cəmi investisiyaların real artım tempi, %-lə.....	37
Qrafik 3: İqtisadiyyata kredit qoyuluşları, mln.manat.....	38
Qrafik 4: 2030-2050-ci illərdə Qarabağ iqtisadi rayonunun maliyyə potensialının artım dinamikasının empirik proqnozu (mlrd. ABŞ dolları).....	58

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Müasir dövrdə investisiya mühitinin formalaşması proseslərinin və mexanizmlərinin blok diaqramı.....	47
Sxem 2: Investisiya mühitinin formalaşdırılmasına təsir göstərən amillər.....	62

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: 2019-cu ildə ölkələr üzrə BXİ daxilolmaları.....	29
--	----